

QIRIM HALQ MASALLARI

AÇKÖZ HAN

Zaman-zaman ekende, zamanlar yaman ekende, qaplı-quplu baqalar qanatlanğan uçmağa, deñizdeki balıqlar kira tutqan köçmege. Şu zamanda hanlar biri-birinen talaşqan, halqqa amanlıq bermegenler... Qıpçaq ülkesiniñ şu der vaqtında Eski Qırım Aslan degen han olğan. O handan da aqıllı han olmağan. O, bütün aqlını baylıq arttırmağa sarf etken. Niyetine irişip, baylığınen namlı, qudretinen şanlı olğan. Dünyada bir minimiz şey yüzüm qurusı olsa, onıñ da túbünde çöp bar, deyley. Aslan hannıñ da baş mini – açközlügi eken.

Bizim qartlar ta o zamanda: “Qanaat qarın açırılmaz” dep aytqanlar amma, Aslan-han zenginligine qanaat etmegen. Onıñ mermer taştan yasalanğan pek ziyetli kökke aralaş kök Sarayı bar eken. Areminde yüz apayımın eki yüz de cariyesi bar eken. O peri qızlarğa kezmek için gül bağçalar, çet memleketlerden kelgen bazirgânlar için kervan sarayları, qavehaneler, musafirhaneler ve medrese em de ilmiy ocaqları bar eken.

Aynı zamanda onıñ qulan çöl otlarlarında adsız-esapsız cılcısı ve çoqtan-çoq qoy sürüleri cayılıp yüre ekenler. İlde tınçlıq, cenk olmağanı çoqtan. Baylığı kün-künde arta, amma özü ğam içinde yüre. Gecenıñ der maalinde töşeginden turıp: – Er şeyim bar! Baylığım da, qudretim de. Tek altınım az! – dep oylana-oylana han aqlını uçurğanday ola, azaplana. “Sunıy altın yasamaq olmayımı eken?” dep miyini yora ve sabağace yuqlamay.

Künlernıñ birinde o, bey-beklerni çağırıp, bütün hanlıqta eñ ferasetli-zekkiy ülemalarnı alıp kelmelerini emir ete. Bu emirniñ aslına yetmegen bey-bekler özleriniñ qolları astında olğan ziyalılarını çağırıp ketireler. Han uzurına toplanıp: “Qılıç senden, baş bizden!” dep secde etken alimlerce: – Öyle bir usul tapıñız ki, şu usulnen taşnı altınğa çevirmek mümkün olsun! – dep yüregini kemirgen azabını beyan ete.

Toplanğan ziyalılar: “Han aqlını coyğan, ğalibal!” dep abdıraylar. Eñ qart ülemalardan biri: – Eger de taştan altın yasamaq mümkün olsa, halq onı çoqtan yasar edi, – dep hannıñ uzurına yıqıla. “Altın böyle qolaylıqnen yasalsa, onıñ fiyatı da yarım pulğa çevirilir edi”, – dep episi içinden küleler. Lâkin hanğa şay deyley:

– Hannıñ istegi qullarına qanundur! Siziñ aytqan usulnı tapmaq için bizge müddet beriñiz, – dep yalvaralar. Çünkü hanğa söz qaytarğan ülemanıñ şu yerde başını kesip taşlaylar.

Bir qaç vaqt keçken soñ Aslan han olarnı kene uzurına çağıra.

– Qana, ne işlediñiz? – dep soray o ülemalardan.

– Eger mümkün olsa, han azretleri, daa bekleñiz, – dep olar müddetni uzatmağa ruhset soraylar. Vaqt keçse, belki hannıñ aqlı başına kelir, dep ümüt eteler. Amma Aslan hannıñ canı patlay, beklemeye çıdamay. Eki aftadan olarnı kene çağıra. Ülemalar kene müddetni uzatmaq niyetinen ağızlarını açqanda, han olarnı quvıp yibere. Aqıllı eken han, asmay-kesmey. O kelecekni oylana ve şöyle fikirge kele: Bu “papağan”lardan olacaq şey yoq, halq arasında ferasetli kişiler çoqtır, halq arasına çıǵıp özüm qıdırayım degen qararmen o, adiy urba kiygen alda Eski Qırım bazarına kelip, halq içine aralaşıp kete.

– Halq arasında yürmek han azretlerine kelişmegen şey, kim bile ne olmaq mümkün. Belki qulağınızğa yaraşmağan şeyler eşitirsiz, – dep onı niyetinden vazgeçtirmek isteseler de o:

– Episi bir barırım! Maña altın kerek! – dep ikinci künü urbasını kiyip, kene halq arasına aralaşıp kete. Lâkin oña ayılğanlar doğru çıǵa. Anda o özü aqqında çoq can ağırtıcı sözler eşite. Şay olsa da, han bazar qavelerinde, kervan-sarayda eşitkenlerine dayana, sır bermey. Özünüñ soñki oyları aqqında da eşite:

– Aslan han aqlını uçurğan! Şunday aqıllı kişi edi, yazıqlar olsun, taştan altın yasatmağa istey, – deyley. Birevler ise: – tılsımcı Kâmilni çağırısın, o belkim bir çare tapar, – dep de qoşalar.

“A, maña da keregi bu edi!” dep, Aslan han tılsımcı Kâmilni tapıp ketiriñiz, dep öz adamlarına emir bere. Çoqqa barmay, tılsımcı Kâmil hannıñ uzurına kelip, temenna bere de:

– Qılıç sizden, baş bizden! – dep tiz üstüne çöke.

– Tur, Kâmil! – dep han onı tursata da, soñ oña öz meramını aňlata. Buni eşitken Kâmil hayli vaqıt oyğa dalıp indemey tura.

– Ne için indemeysiñ? – dep soray han sabırı yetmeyip.

– İsteseñiz başımnı şimdi kesifñiz, isteseñiz – soñ! – dey tılsımcı. – Çünki taşnı altın etmege tılsımnıñ da küçü yetmez. Lâkin bir çare tapıp altın bulmaq mümkün. Eger de benim aytqanımdan çıqmay, er bir şartımnı eda etseñiz, soñ belkim, bir şey çığar. Körülmege, sayılmağan altın hazinesiniñ saibi olursıñız. Ondan başqa soñu felâket olması mümkün.

– Aytqan şartlarıñnı eterim. Eger etmesem, dünyadan üç talıq olayım! – dep han yemin ete ve: “Üç talaq olayım!” dep üç kere tekrarlay.

Bundan soñ olar Kâmilniñ arabasına oturıp keteler. Sekiz kün keteler, doquzıncı künü Kerîç qırına yeteler. Kâmil arabadan tüşip hannıñ ögünde baş ege de:

– O yağına cayav keterimiz, – dey.

Köletke ösip başlağance olar qırğa köterileler. Niayet, balaban bir qayanıñ ögüne kelip toqtaylar. Tılsımcı özünüñ tılsım duvalarını oqup başlay. Sekiz duva oquy, doquzıncı duvasında balaban taş yerge oyulup, yer astı qobasınıñ üstünü aç. Soñ taş, qobanıñ içine yuvarlanıp kete. Taşnıñ artından eki yılan ısıldap qobağa kirip keteler. Yılanlarınıñ qabınıñ pulları suvuq ay ziyasinen qobanıñ içini yarıqlandırılar.

Aslan han qobanıñ içine kirip, qobanıñ duvarlarında çıplaq adamlarınıñ eçkiday oynaqlap-tırmaşıp yürgenlerin köre. İç kimnen laf etmey eppeyi yol alğan soñ, töründe bir demir qapığa rast keleler.

– Keldik, han azretleri! Qapı açılğan soñ qobanıñ töründe dünya güzeli bir peri qıznı körersiz. Qızğa baqmayıp, onıñ yanındaki köpek üstüñizge atılğanda, onı eki qoluñiznen boğazına yapışıp boğarsız. Soñ qız sizge tabiy olur. Şundan soñ siz qobada altın hazinesiniñ saibi olursız. Şimdi ise benim artımdan aytqanlarımıñı tekrarlañız, – dey tılsımcı.

– Açıl, açıl, açıltaş! Aldıña keldim egip baş! – Han bu sözlerni tekrarlağanda, demir qapı açıla ve o bütünley başqa bir dünyağa kirip kete. Qobanıñ divarlarını türlü renkte asıl taşlar ziyetlep, parıldaylar. Han, ayağıñıñ túbüne baqsa, altın duqatlar üstünde tura. Duqatlar deñizday şuvuldap, etrafqa kerbar ziya saçalar. Bir qaç adım yürgeninen qaya taştan yasalğan set yanında balaban bir qara köpek oturğanını köre. Suvuq ateş arasında qalğan Aslan han köpek ürüp başlağanda birden seskene. Sette ise qadife minder üstünde yantayğan dülberden de dülber bir peri qızını köre. Tılsımcınıñ: “Qızğa baqma!” – degen sözlerini esinde tutsa da, o qızdan közüni alalmay. Köpekni de unuta. Şu an onıñ için altınlar da nurunu coya. Qarşısında bu peri qız turğanda oña bütün cianınıñ hazinesi bir şey olup körünmey. Onıñ yüreginiñ er bir teli, yüzüm çiçeginiñ qoqusınday nazik aenknen yırlay. Tılsımcınıñ:

– Tez ol! Köpekni boğ da, qızınıñ namusını yapqan yapraqnı tartıp al, soñ cian hazinesi seniñ olur! – degen sesi onıñ qulağına uzaqdan kelgendey olup uruldu. Amma o, vızıladağan sonanı quvğanday sesni quvıp taşladı. Çünki qızınıñ qararsız dülberligi onı esir aldı. O, turğan yerinde qıbirdayalmay qaldı. Şu vaqıt peri qız minderinden turıp taraf yürüşledi de:

– Aslan han benim namusıma toqunmaz! Meni mashara etip, öz şanını qarartmaz. Aslan han batır kişi! Çünki mında tek batır kişi kele bile. Açköz kişi de kelir, lâkin şimdi oña zenginlikniñ emiyeti qalmadı! Aslan han meni körgende, altından da ziyade sevdi. Endigi o mensiz yaşayalmaz! O benimki! Em mennen de ebediy qalır!... – peri qızınıñ dudaqları han tarafqa uzatıla. Ekevi öpüşkende şu an ava titrey, ortalıq qıyır-çıyır ola! Altın yıldızçıqlarını aındırğan uçqunlar demir qapınıñ artında qalğan tılsımcını Kerîç qırınıñ qobasından alıp çığa da, Eski Qırım bazarına keterip taşlay. Kökten egen Kâmilni körgen halq onı qorçalap ala.

Tılsımcı Kâmilniñ merafetine kimse taaciplenmey.

– Eşittiñmi? Aslan han coyulğan, – deyley oña.

– Yazıqlar olsun, Aslan han aqıllı han edi...

– Ya, başqası ondan da beter olmazmı? – dey birisi daa.

– Yazıqşınmañız, cemaat! Aslan han arağanından ziyadesini buldı. Onı açközlük ğayıp etti. Biri ölmey, biri tirilmez deyley. Taht boş qalmaz. Onıñ yerine qalğa-sultan oturır, – dey tılsımcı Kâmil.

Şay etip, Aslan han baylığına qanaat etmey, altın hazinesini tapa. Amma tılsımcığa bergen ant-yeminini unutıp, qızınıñ güzelligine urulup, sözünden çıqa ve şunuñ içün de ğayıp ola.

Söz – tükürçik degil! Yigit, sözünü tükürçikday boş yerge tükürmez. Tükürse de, bir daa qaytıp yalamaz. Akis alda, o, yigit degildir!...

ALTIN ALMA

Evel zamanda, zengin bir padişa uzaq bir memlekette altın alma teregini ketirip oturta. Terek altı-yedi yıldan soñ meyva berip başlay. Lâkin terek yılda bir alma bere, o da endi sarardı, yarın üzermiz degende yoq ola.

Qaç yıllar böyle keçe. Amma padişa bir kere bile almanıñ bereketini alıp olamay. Padişanıñ üç oğlu bar eken. Bir kere, alma quvamına kelgende, padişa büyük oğlunu yanına çağırıp:

– Oğlum! Sen yahşı silâlan, atına min de, bağçağa bar, altın almanı qaravla, yoqsa onı kene ğayıp etermiz, – dey.

Oğlu silâlarını taqıp, atına mine ve bağçağa kete. Bütün gece at üstünde altın alma tereginiñ etrafında yüre, lâkin tañ maalinde pek yuqusı kelip, at üstünde beş-on daqqa yuqlay. Közüni açsa, alma yoq. Başını aşağı asıp, evge qaytıp kele. Babasına meseleni olğanı kibi ayta. Baba pek efkârlana.

Ertesi yılı alma kene ola. Üzmek vaqtı kelgende, ikinci oğlu silâlanıp, atına minip kete. Almanı hırsızlamaq istegen kişi terekke çıqmağa mecbur. Öyle olğanda, terekniñ etrafını tikenlerden sarmaq kerek dep, çoqtan-çoq tikenler ketirip, terekniñ etrafında yüksek qora yapa ve özü yatıp yuqlay.

Saba açıla, yigit turıp baqsa, tikenler tura. Olarğa kimse toqunmağan. Amma terekte alma yoq. Bu oğul da başı aşağı, evge qaytıp kele.

Padişa pek açuvlana. “Bir almanı qorçalap olamadıñız” – dep ata-tuta. Bir yıl daa keçe. Endi almanı qorçalamağa başqa işançlı adam yollamasam olmaycaq, – dey. Bunu eşitken kence oğlu:

– Yoq, baba, bu yıl almanı qorçalamağa men ketecegim, – dey. Padişa:

– Yoq, oğlum, ağañlar bir şey yapamadılar, sen ise yaşıñ, kaç yıldan berli altın almanı ğayıp etemiz, bu sefer becerikli bir adam yollap, almanı alıp kelmek kerek, – dey.

Oğlu babasına:

– Siz meni pek sevem deysiñiz, amma sevmeysiñiz, – dey. – Sevseñiz neçün altın almanı ketirmege meni yollamaysıñız?

Aқиқaten de, padişa kence oğlunu pek seve ve onıñ sözünden çıqmay edi.

– Aydı, oğlum, añlaşıldı, almanı bu yıl da almaycaqmız, – dey. – Bar, sen de bir alma ğayıp etip kel!

Vaqtı-saati kele. Kence oğul silâlanıp, atqa mine, bağçağa barıp, terekniñ etrafında aylanıp yüre. Tan maalinde onı da yuqu basa. Yuqunu qaçırmaq içün, qılıçını çıqara, bir parmağını az-buçuq kese, yaranıñ üstüne tuz sepe, onıñ accısı yuqunu qaçıra, saba yarıqlap başlay. Kence oğul közüni terekten almay, baqıp tura. Bir daa baqsa, kökten terek üzerine bir bulut yaqınlaşa. Bulutniñ içinden bir qol çıqa. Uzanıp altın almanı üze, şu arada kence oğul tüfeknen qolnı közlep ata. Qol bulutqa kirip ketse de, qanı aqa-aqa kete, kence oğul da onıñ peşinden kete. Küneş doğa, köterile, kence oğul evge qaytıp kelmey. Ağaları atlarına minip, qardaşını qıdırıp keteler. Bağçağa keleler. Ne qardaşları bar, ne de alma. Terek astında qan köreler. Qan tamlap ketken tarafqa keteler. Atlarını aydaştırıp, kenceniñ artından yeteler, kence ağalarını körip, toqtay. Neçün keldiñiz? Qaytıñız! – dey. “Men duşmanı yaraladım, şimdi peşinden ketem. İşniñ astından özüm çıkarım. Siz qaytıñız”.

Ağaları ondan büyük olup, bir iş becaralmağanlarından utanıp, kerı qaytmağa istemeyler. Yoq, biz seniñnen beraber ketip, saña yardım etmek kerkemiz – dep, kencenen keteler.

Aqşam yaqınlaşanda, qan izi teren quyuğa tüşkenini sezeler. Kence ağalarına:

– Men bu yerde qaravlap turayım, siz qaydan olsa da, eñ azdan yigirmi qulaç yip tapıp ketiriñiz, – dey.

Ağaları ketip, köyden yip ketireler. Üyken oğul yipni beline bağlay ve quyuğa meni yiberiñiz – dey. Yibereler. Quyunıñ yarısına tüşmezden evel: Çıqarıñız meni! – Yandım! – dep qıçıra. Onı töpege çekip çıkaralar.

“Quyu içinde pek sıcaq, çıdamaqñıñ çaresi yoq”, – dey o.

Ekinci ağası:

– Meni yiberiñiz, – dey.

Quyuğa onı tüşüreler. On qulaç keçe, o da:

– Meni mından çıkarıñız, – dep qıçıra. Onı da çekip çıkaralar. Yipni beline kence oğul bağlay.

– Belki men de, dayanamay, qıçırırım, lâkin qulaq asmañız, qana yiberiñiz meni. Siz şu yerde beklep turuñız, – dep quyuğa tüşe.

Yigirmi qulaç yip bite, ayağı yerge tiye, büyük bir mağara boyu kete. Baqsa, bir qapı... onı açıp, içerige kire. Dünya dülberi bir qız nağış nağışlap otura.

– Menim duşmanım qayda? – dep soray oğlan.

– Bilmeyim, – dey qız. – Bilse, qardaşım bilecek, biraz daa ketseñiz, onıñ odasını körersiñiz, – dey. Biraz daa kete. Odanı tapıp, içerige kire. Közlerni qamaştırıcı dülber qız, elinde altın alma, onıñnen oynap otura.

– Menim duşmanım qayda? Maña onı kösteriniz, – dey kence.

– Bilmeyim, dey qız. – Bilse, qardaşım bilecek. Ondan sorañız. Yanaşada onıñ odası. Kence oğul kete. Odanı tapıp, içerige kire. Baqsa, aynıñ on dörtü kibi güzel bir qız, elinde altın alma... onı töpege atıp-tutıp, oynamaqta.

– Menim duşmanım qayda? – dep soray kence oğlan. Qız yigitni körip, ayrette qala.

– Siz mında nasıl keldiñiz? – dey. – Bu, üç başlı devniñ vatanı. O, şimdi yaralanıp keldi, yuqlay. Uyansa, sizni parça-kesek eter. Tez bu yerden ketiñiz! Biz, üç apte-qardaş qızlarmız. Dev bizni özüne esir aldı. Yalvaram sizge, tez mından qaçıñız, özünüñizi telef etmeñiz. Devni öldürmek mümkün degil. Onı kırq parça etseñ de, ölmey. Kene yaşay...

– Güzel qız, yalvaram sizge, maña yardım etiñiz, bir şey etip, onıñ ölüm sırnı biliñiz. Men onı öldüreyim, sizlerni de bu azaptan qurtarayım. Devniñ yanına barıñız. Ökür-ökür ağlañız. O, ne için ağlaysıñ dep sorar, siz oña, canım duya, birisi kelip, sizni öldürecek, siz ölseñiz, men sızsiz nasıl yaşarım, deñiz. O, belki sizge özünüñ ölmezlik sırnı açar.

Qız bara. Dev uyanğan. Raatlanmaqta eken. Qız devniñ ögünde ağlap başlay.

Dev:

– Saña ne oldı, canım, ne için ağlaysıñ? – dep soray.

Qız:

– Soñki vaqıtlarda mende bir qorqu peyda oldı. Sanki birisi kelip sizni öldürecek. Men sızsiz nasıl yaşarım, – dey.

– Sen raatsızlanma, dünyada meni öldürecek quvet yoq, çünkü men canımni yanımda alıp yürmeyim, – dey dev. – Bu sırnı tek saña aytam, bundan kimseniñ haberi olmasın. Menim canım mağaraniñ aqırında, bir odada teşikli sandıq içinde bir gögercin olup tura. Ne vaqıt o gögercinniñ başı kesilir, o vaqıtta men ölerim. Onı kim yapıp olacaq? Bu mağarağa kimse kirip olamaz, Meni öldüramaz. Sen qasevet etme, yaşağanıñ kibi şeñ yaşayber. Men seniñ canıñ istegen şeylerni ketirem ve ketirecegim.

Qız kelip, bu laflarnı kence oğlanğa ayta. O, aman mağaraniñ aqırındaki odanı tapa. Sandıqni urıp parlay. Gögercinniñ başını kesip ata, dev ise yataq odasında ölip qala. Kence oğlan qızlarnı quyuğa ketire. Büyük qızniñ belinden bağlay, töpege – büyük ağasına:

– Bu seniñ qısmetiñ. Çek! – dep qıçıra.

Ekinci qızniñ belinden bağlay da, küçük ağasına:

– Çek ağa, bu seniñ qısmetiñ! – dep qıçıra.

Niyet, yipni kence qızniñ beline bağlaycaqta qız:

– Töpege başta siz çıqıñız, soñ meni çıkarırsıñız, yoqsa, ağalarıñız meni körseler, sizni mından çıkarmazlar dese de, kence oğlan:

– Yoq, olar benim doğmuş ağalarım. Böyle iş yapmazlar, – dep yipni qızniñ beline bağlay ve:

“Çekiñiz! Bu da benim qısmetim”, – dep qıçıra.

Ağalar qızni töpege çekip çıxaralar. Oniñ dülberligine şaşıp, seyir etip qalalar. Eki ağa aman muşavere eteler: biz onı yuqarığa çıqarsaq, özüniñ yapqan qaramanlıqlarını babağa aytır, bizni mashara eter. O sebepten, qardaşımız quyuda qalmaq kerek. Biz babamızğa: hırsızni taptıq, oniñnen uruşqanda qardaşımız öldi, dermiz. Babamız oña inanır, deyler. Qızlarını da babağa öyle demege mecbur eteler. Evge qayıtıp keleler. Baba:

– Menim kencem qayda? – dep soray.

Üyken oğulları ağlamsırap:

– Altın almanı hırsızlaşan üç başlı dev... özü mağarada yaşay. Üçümüz de oniñnen uruştıq, şu vaqıta qardaşımız elâk oldı. Biz devni öldürdik. Bu qızlarını da azat ettik. Dev bu qızlarını hırsızlap alıp ketken, mağazada tutmaqta edi, – deyler.

Padışa sevimli oğlu elâk olğanına pek incına, ağlay-sızlay, başını qayda uracağını bilmey. Oniñ için yas tuta.

Bu yaqta kence oğlan, ağalarım yipni yiberecekler dep, çoq beklese de, quyu tübüne yip tüşmey. Qız doğrusını ayıtqan eken.

– Ne için men oniñ sözünü diñlemegen ekenim, – dep efkârlana. Lâkin endi keç ola. Qayıtıp mağarağa kele, onı yahşı etip közden keçire. Bir qapını açıp, içerige kire, baqsa, bir aq saqallı adam dünyada körülmegeen dülber bir qara atni temizlemekte. O, kence oğlanı körip, şaşıp qala.

– Oğlum, sen bu yerge nasıl kirdiñ? Mında altı adamdan başqa kimse ayaq basqanı yoq. Eger seni dev körse, şu daqqada parça-parça eter, – dey.

Kence oğlan külümsirey.

– Men devni öldürdim, mağaradaki qızlarını yer yüzüne çıqardım, lâkin özüm mağarada qaldım. Maña siziñ yardımınız kerek, mindan çıqmaq için quyudan başqa yer barmı? Onı aytıñız, – dey.

Qart:

– Biz mında üç ağa-qardaşımız, – dey. – Bilse eñ küçüğimiz bilecek, çünkü o devnen bir qaç kereler avğa bardı. Yanaşa odada ortancı qardaşımız yaşay. Bar da, ondan sora, o saña kencemizniñ odasını kösterir.

Yanaşadaki odağa kire. Onda saçı-saqalı ösken adam kümüş tüslü bir atni temizlep tura eken. Bu da tanış olmağan adamni körip, şaşıp qala. Devniñ öldürilgenini eşitip, pek sevine. Soñra qardaşınıñ odasını köstere. O, altın tüste dülber atni temizlemekte ola. Kence oğlan oniñnen selâmlaşa. Olıp keçken vaqıalarını ayta. O da, devniñ öldürilgenini eşitip, pek quvana ve:

– Men mağaradan çıquv yolunu bilem, – dey. Ağalarını toplap, episi birden mağaradan çıqalar. Kence oğlan olarğa, artıq azat ekenlerini bildire. Saqallı ağa-qardaşlar sevineler. Kenceniñ betinden-közünden öpeler.

– Oğlum! Sen bizge büyük eyilik yaptıñ, bizni dev esaretinden qurtardıñ, biz de saña bir yahşılıq yapmaq kerekimiz. Biz peri nesilindenimiz. Qolumızdan er türlü iş kele. Qana, ayt, ne istegiñ bar, – deyler.

Kence:

– Sağ olunız, şimdilik başqa istegim yoq, – dey.

– Öyle olsa, biz saña saqallarımızdan birer tel bereyik, saña yardım kerek vaqıtta angimizni çağırmaq isteseñ, saçını yaqarsıñ, şu daqqada seniñ yanında olurmız ve ne istegiñ olsa, onı yerine ketirirmiz, – deyler.

Kence saçlarını üçünü üç cebine saqlay, sağlıqlaşıp, öz evine kete. Yolda bir çobanğa rastkele. Pek aç olğanından, çobanğa bir altın berip, qana, bir qozuñni soysa, aşayıq, dey. Çoban aman bir semiz qozunu soyıp, qavura, bu arada kence oğlan qozuñni qarınıni temizlep, ondan özüne bir taqiye tike de, başına kiye. Sanki bir taz oğlan ola. Soñra çobanğa özüniñ qıymetli urbasını berip, çobanniñ urbasını alıp kiye, sağlıqlaşıp şerge taba yol ala.

Azmi kete, çoqmı kete, ahır soñu şerge kelip yete. Taz bala olup kelüvden maqsadı – ağalarınıñ ne işnen oğraşqanlarını bilmek edi. Çoq vaqıt iş qıdırıp yüre. Kimse kenceni işke

almay. Yüre-yüre, taz balanıñ urbaları kir-kifos ola. Körgen adam ondan igrene. Niayet, qart bir nalband onı tamaq toqluğına körük çekmege ala.

Bir kün dellâl şeer soqaqlarına çıqıp, cuma künü padişanıñ üyken oğlu evleneceğini, bu sebepten er kes meydanlıqta toplanmaq kerekligini bildire.

Niayet, cuma künü de kelip yete. Nalband qart toyğa ketmege azırlana ve oğlanğa:

– Aydı, oğlum, meydanğa barayıq, toynı seyir eteyik, – dey.

– Yoq, baba, – dey kence, – benim urbalarım yaramay, özüm de tazım. Meni er kes küler. Siz barsañız, körgenleriñizni maña da aytırsıñız, men de barıp körgen kibi olurım.

Qart kete. Taz oğlan aman şeer kenarına çıqa, mağarada qara atnı baqqan qartnıñ saqal telini yaqa. Şu daqqada ögünde qart peyda ola.

– Ne istegiñ bar, oğlum? – dep soray qart.

– Siziñ mağaradaki qara atnı, em de oña yaraşacaq urba ve silâ isteyim, – dey kence.

– Baş üstüñe, oğlum! Şimdi... – dep qart ğayıp ola. Eki daqqadan soñ bu istek eda oluna.

Oğlan aman kiyine, quşana, atqa minip, meydanğa kele.

Adet mücibi, kelinni yüksek bir yerge oturta ekenler. Kiyev atqa minip, qızını kösterip, işte, cemaat, men bu qızğa evlenem, eger kimniñ de bu qızğa göñlü olsa, çıqsın meydanğa, der eken.

Kiyev şu sözlerni aytqanınen, qara atlı yigit meydanıñ ortasına çıqa. Er kes taaciplene. Padişanıñ oğlu bu yigitke oq ata. Kence bir usulını tapıp, oqtan qurtula. Nevbet kenceniñ özüne kele. O, toqal uclu oq atıp, ağasını yaralay. Ağası attan yıqıla. Şu arada kence közden ğayıp olıp kete. Ketirip urbalarını ve atnı saibine teslim ete. Özünüñ urbalarını kiyip kelip, tükânğa kirip otura. Çoqqa barmay nalband qart da kele.

– Ey, oğlum, bugün dünyada iç körülmegen iş oldu. Barğan olsañ, öz közüñnen körer ediñ, – dey qart.

– Ne oldu ya, baba? – dep soray kence.

– Ne olacaq, dünyada padişa oğluna qarşı çıqqan adam olmağan edi, bugün qara atqa mingen bir yigit çıqtı. Padişanıñ oğlunen oq atışılar. Padişa oğlunuñ bir etken hayırı olsa kerek, qara atlı oğlan oña oqniñ toqal ucunen attı, padişa oğlu attan yıqıldı. Eger süyrü tarafinen atqan olsa, o yerde olsa, o yerde öldürecek edi. Özü de yıldırım kibi közden yoq olıp ketti, – dey qart.

Toy bir afta devam ete. İkinci aftası dellâl kene qıçıra:

– Ögümüzdeki cuma künü padişanıñ ikinci oğlu evlene, onıñ toyuna bütün şeer ealisi davet etile, – dey.

Cuma künü daa kele. Padişa, şu yigit kene kele bilir dep, meydanı çoqtan çoq atlı askerlennen sarıp ala. Yigit kelse, onı yaqalaycaqlar.

Nalband bu defa oğlanğa çoq yalvara, yür, barayıq, belki şu yigit kene kelir, sen de kölersiñ, dese de, yoq baba, men bu qıyafetnen barıp, özümni küldürtmem, siziñ körgeniñiz maña da olur dep, ketmey.

Qart kete, oğlan kene şeer kenarına çıqa. İkinci, kümüş tüslü atnı baqqan qartnıñ saqal telini yaqa. Qart yetip kele. Ondan şu atnı ve oña lâyıq urbanen silâ istey. İstegen şeyleri deral azır ola. Kence kiyinip, meydanğa yaqın bir aralıqta gizlenip tura.

Padişanıñ ikinci oğlu qorqa-qorqa meydanğa çıqa.

– Men şu qızğa evlenem, menden başqa oña göñlü olsa, çıqsın meydanğa degeninen, taz oğlan atına bir qamçı ura. At bir sıçrağanda askerlerniñ başları üstünden keçip, kence ağasınıñ ögünde peyda ola. Ağası onı közlep oq ata. Lâkin kence atnıñ astına aylanıp, oqtan qurtula. Özü ise toqal uclu oq atıp, ağasını yaralay. Ağası attan yıqıla. Kence ise yıldırım tezliginen qaçıp kete. Padişa askerleri onıñ atnıñ ayaqları astındaki toznı körip qalalar.

Kence atnı ve urbalarını saibine teslim etip, özünüñ cartı urbasını kiyip, tükânına kelip otura.

Qart kele. Ey, oğlum, bugün başqa bir yigit kümüş kibi yıldırağan at üstünde keldi, urbaları deseñ, közlerni qamaştırta edi. O da padişanıñ oğluna toqal uclu oq atıp yaraladı. Kiyev attan yıqıldı. Padişa askerleri bunı da tutamadılar, yıldırım tezliginde qaçıp ketti, dey.

Artıq nevbet üçüncü qızğa kele. Onı qomşu padişanıñ oğluna mışanlağanlar. Toy künü tayin oluna. Dellâl kene de şeer boyu yürüp, toyğa çağıra, keçken toylarda mecül yigitniñ yapqan işleri

bütün memleketke dağıla. Bu soñki toyğa o qadar çoq adam toplana ki, meydanğa sığmay. Qart taz oğlanğa:

– Aydı, oğlum, bu, padişanıñ soñki toyu, barayıq, sen de bir seyir et, belki şu yigit kene kelir, sen de könersiñ dese de, taz oğlan kene, yoq baba, men barmayım, siz barıñız. Kelgen soñ maña aytırsıñız, men de körgen kibi olurım, dey.

Qart kete, taz oğlan aman şeer çetine çıqa ve mağarada altın atnı temizlegen qartnı çağıra. Atnı ve oña kelişken urbanen silâ azırlap bermesini istey. Qart onıñ istegini yerine ketire, oğlan kiyinip quşanıp, meydanğa kele. Meydan üç sıra askerlernen sarılğan. Kiyev at üstünde meydanğa çıqa.

Men şu qızğa evlenem. Menden başqa bu qızğa kimniñ de göñlü olsa, ortağa çıqsın degende, kence oğlan atına bir qamçı ura, at askerlerniñ üstünden atlap, meydanniñ ortasına çıqa. Kiyev oña oq ata, kence çabikliknen kene atnıñ astına aylana, oqtan qurtula. Aman kevdesini doğrultıp, kiyevge öyle küçlü oq yibere ki, köküsinden kirip, arqasından çıqa.

Askerler altın tüs atnıñ üstündeki kişini tutmaq için meydanni sarıp alalar. Kence doğru padişanıñ ögüne barıp, atından tüşe, tiz çöküp, sağ elini sol köküsi üstüne qoyıp, başını ege. Baba onı tanıy. Ekisi quçaqlaşalar.

– Ya, oğlum, ağaların seni mağarada duşman qolundan şeit ketti dediler de, sen ise sağ-selâmetiñ, – dey.

– Sağ-selâmetim baba! Men duşmanı yaraladım, soñra öldürdim. Üç qızını ebediy esirlikten qurtardım. Ağalarım meni ölümge maküm etip, mağarada qaldırdı, sevgen qızımı alıp kettiler. Şu qız bugün başqasına qocağa çıqmaqta. O sebepten men kiyevni öldürdim. Men öz küçümnen azat etilgen qızğa evlenmege isteyim, men onıñ için canımı ayamadım, – dey kence oğul.

Padişa büyük oğlanlarınıñ kencege yapqan fenalığına pek açuvlana. Olarnı darağaçqa astırmağa istey. Kence razı olmay.

– Yoq, baba, olar siziñ oğullarıñız, benim ağalarım, – dey. Olarnı darağaçqa astırmañız! Elbette, ağalarımıñ yapqanı pek ağır cinayet, lâkin olarnı astırsañız, ondan özüñiz ve padişalığıñız ne fayda körecek? Yoq, baba, siziñ padişalığıñızda kimse asılmasın ve kesilmesin.

– Ya qanun? Tertip? Nizam? Bular olmasa, adamlar biri-biriniñ ğırtlağını kemirip bitirirler, – dey baba.

– Qanun, tertip, nizam... ceza degen şeyler olsun. Öldürüvler olmasın.

Baba susa. Çoq tüşüne. Soñra oğlundan:

– Şimdi menden istegiñ ne? – dep soray.

– Menim istegim qızğa evlenüv! – dey kence.

Şu künü meydanda kenceniñ toyu ola.

ALTIN BAŞNEN HIYAR BAŞ

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, bir aqaynıñ bir qarısı bar eken. Olarnıñ bir de qızçıqları bar eken. Bu qızçıq ay deseñ aydan, kün deseñ, künden dülber eken. Qızçıq bayağı bir yaşına kele. Mal degende, olarnıñ yalınız bir buzavçıqları ola. Bir kün qızçıqnıñ anası hastalana, ve ölecekte, aqayına vasiyet ete:

– Eger, men ölsem, qızçığımıñ horlama, buzavçığımıznı oña berirsiñ, dey.

Künlerden bir kün, qızçıqnıñ anası öle. Babası qarısınıñ degenini yapa. Buzavçıqnı qızğa bere. Lâkin qızçıq anadan öksüz qalğanına ökünip er kün ağlay. Bu vaqıt babası öz özüne:

Bu qız anasını sağınadır, evlensem, nasıl olur eken, – dey. Evlene, bir qızı olğan yaramaz bir qarını ala. O öz qızını seve, saya, kiyindire. Ögey qızını ise, er kün kötekley. Qızçıqnı çoq horlay. Bu qızçıqqa er vaqıt buzav baqtıra, yün işlete. Özünüñ qızına ise, iç bir türlü iş yaptırmay. Qızçıq böyle eki yıl çekişe. Bütün köyniñ halqı bu qızçıqnı acıy. Qızçıqnıñ babası bu işni köre, amma ne aytacağını bilmey. Apayı onı da qorquza.

Bir kün saba erte turıp, bu qızçıq kene qoluna urçuğını alıp, buzavçıqnı baqmağa kete. Kete-kete bir özenniñ yanına barıp, buzavçıqnı otlata.

Buzavçiq otlay. Qızçıq öz anasını tüşüne ve ağlay-ağlay yuqlay qala.

Bu arada buzavçiq özenden o yaqqa çıqa. Qızçıq atılıp tura özenden atlaycaq ola, amma atlap olamay. Urçuğı suvğa tüşüp kete. Ne yapacağını bilmey. Ögey anasından qorqıp daa pek ağlap başlay.

Bu özenniñ yanında da bir qartanayçıq yaşay eken. O qartanayçıq qızçıqniñ ağlağanını eşite. Doğru qızçıqqa kele ve ondan:

Ne için ağlaysıñ, qızçığım, seni kim urdı? – dep soray. Qızçıq közleriniñ yaşını sürtip:

Nege ağlamayım, men er kün buzav baqam, soñ urçuqnen yün de işleyim, şimdi buzavçığım özenniñ o yağına keçken, barıp qaytarayım dedim, urçuğım suvğa tüşip ketti, şimdi evge barsam, ögey anam, kim bile, ne qadar kötekler. İşte onıñ için ağlayım, – dey.

Qartanay qızçıqni acıy:

Sen onıñ için ağlama, qızçığım. Men seni bahıtlı eterim, – dey. Kene sözünü devam etip:

Sen qızım, otur da benim başımı baq. Men yuqlayım. Menim başımdan aq suv, yeşil suv aqar, bu vaqıt meni uyantma. Sarı suv aqqanda meni uyantırsıñ, – dey.

Yahşı qartanay, yatıñız. Men sizni sarı suv aqqanda uyantırım, – dey.

Qartanay onıñ tizine yata. Qartanayniñ başından, aq, yeşil suv aqa, qızçıq uyantmay. Sarı suv aqqanda uyanta. Qartanay bu sarı suvnen qızçıqniñ başını yuva.

– Qızım saqın başıñni çezme, qayda yuvdılar dep sorasalar, aytma, – dep tenbiley.

Küneş qona başlağanda qızçıq qorqa-qorqa evlerine qayta. Anası qızınıñ qolunda urçuğı olmağanını körgeninen, sorap bile oturmay. Onı kötekley. Bir gece episi yuqlay ekenler. Sabağa yaqın ögey ana yuqudan uyana. Uyana amma, baqsa ne körsin, qızınıñ başı altından.

Tez ayt, qayda oldıñ, seniñ başıñni kim böyle yaptı? – dep, onı köteklemeye başlay. Ögey anası bu qızçıqni o qadar kötekley ki, qızçıq qartanayğa bergen sözünü unutıp:

Men özen artında buzavçığımızı baqa edim. Buzavçığımız özenniñ o bir yağına keçti, men de onı qaytarayım degende, urçuğım suvğa tüşip ketti. Soñ sizden qorqıp, ağlap otura edim, bir qartanayçıq keldi de:

Ne ağlaysıñ qızım? – dep soradı. Men ise urçuğımniñ suvğa tüşkenini ve sizden qorqıp ağlağanımı ayttım. O meni acıdı, soñ benim başımı sarı bir suvnen yuvdı ve yavluqnen bağladı da: Saqın başıñni çezme, – dedi. Lâkin başım çezilgen, işte onı da siz kördiñiz, – dey.

Bu sözlerni eşitken ögey ana, sabanı dört köznen bekley. Saba açıla. O, öz qızını buzav baqmağa yollay. Qoluna da bir urçuq bere. Sen de urçuğınniñ suvğa tüşür de, ağlap otur. Qartanay kelse, altın başıñni aytqanı kibi aytırsıñ, – dey.

Qız kete, o da özen yanına bara. Urçuğım eñqastan suvğa tüşürüp, ağlap başlay.

Qartanay kelip qızğa:

– Ne ağlaysıñ qızım? – dey.

Qız:

– Ne ağlamayım, urçuğım suvğa tüşti. Ögey anamdan qorqam. Şimdi evge barsam meni kim bile, nasıl kötekler, – dey.

Qartanay bu qızni tanıy ve meseleni añlay.

Qızğa:

– Qızım, otur da benim başımı baq. Başımdan aq suv, sarı suv aqqanda uyantma, yeşil suv aqqanda uyantırsıñ, – dey.

Qız qartanayniñ başını baqa. Aq suv aqa, sarı suv aqa uyantmay. Yeşil suv aqqanda uyanta. Qartanay onıñ başını yeşil suvnen yuva da, yavluqnen bağlay ve, bunu saqın çezme, – dey. Qız quvana-quvana anasına kele. Bir qaç afta keçe.

Anası:

– Qızımniñ başını çezip baqayım, altınlağan ekenmi? – dep qızınıñ başını çeze. Bir daa baqsa, ne körsin, qızınıñ başında hıyarlar ösip başlay. Qızınıñ başında ösken hıyarlarını anası yulqa. Lâkin hıyarlar daa ziyade öseler. İşte, bunıñ için şu qızınıñ adını da hıyar baş, dep qoyalar. İç kimse o qızğa qulaq asmay. Altınbaş ise daa da dülberleşe.

Bir kün hıyar başınıñ anası toyğa ketkende, o özünüñ hıyar baş qızını da alıp kete. Altın başını almay. “Men de ketem” degeni için onı yahşı etip kötekley ve evge qapap taşlay. Altın baş ev içinde ağlay-ağlay oturganda, kene de şu qartanayçıq kele. Ondan:

– Ne için ağlaysıñ, qızçığım, seni kene de incitalarmı? – dep soray.

Qızçıq:

– Ögey anam buzavçığımıñ soydı ve meni de pek yaman etip urdı. Onıñ için ağlayım. Em o, özünüñ hıyar baş qızını toyğa alıp ketti. Meni alıp ketmedi, – dey.

Qartanay:

– Sen qızım, buzavçığıñıñ kemiklerini maña ketir, biz onı mına bu çuqur içine kömeyik, – dey.

Qızçıq buzavçığıñıñ kemiklerini ketire, olarnı kömeler, biraz vaqıt keçken soñ qartanay kemiklerni kömgen çuqurnıñ üstüne bir tepme ura, o yerden bir arap atılıp çıqa.

Qartanay arapqa:

– Yahşı qız urbası ve eki atlı bir fayton ketir, – dey. Arap şu yerden ğayıp ola, tez vaqıt içinde qartanaynıñ isteklerini yerine ketire. Altın baş kiyine, faytonğa minip toyğa keteler. Olar yolda hıyar başlarınñ ögüz arabasinen ketkenlerini rastketirip, olarnıñ yanından keçip keteler. Hıyar başlarınñ ögüz arabası ise, cıyqılday-cıyqılday artta qala.

Toy azbarına barıp kirgende, bütün musafirler olarnı tantanalı surette qarşılap alalar. Altın baş qızçıqını kelinniñ yanına oturtalar.

AQILLI KİRPİ VE AYNECİ TİLKİ

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, bir aqıllı kirpinen bir de ayneci tilki bar eken. Olar ekisi dost olup, çoq vaqıtlarğace birlikte yaşağanlar. Olarnıñ keçinmeleri Köse aqaynıñ tavuqları eken. Er kün Köseniñ kümesine dalıp, onıñ tavuqlarını hırsızlap kete ekenler.

Künlerden bir kün Köse aqay olarnı dubarağa oğratmaq qararına kele. Kümesniñ öğüne teren bir çuqur qaza da, duydurmamaq için, üstünü tobannen örte.

Geceniñ bir maalinde tilkinen kirpi kene tavuq hırsızlamağa keleler. Gizlenip, kümesniñ qapısına yaqınlaşayım degende, birden ekisi de çuqurğa tüşeler. Tilkinen kirpi Köseniñ bu ayneciligine şaşalar.

Endi ne yapmalı? Çıqmaqñıñ iç bir çaresi yoq. Çoq tüşüneler, amma tüşünmek kâr etmey. Çuqur teren.

Kirpi:

– Böyle olmaz, dostum, eyisi sen meni ağzıña alıp, çuqurdan töpege köterip at, – dey.

– Men töpege çıqqan soñ, yipnen seni de çekip alırım.

Tilki razı ola ve bar quvetinen kirpini çuqurdan töpege ata.

Kirpi serbestlikke çıqqan soñ:

– Sağ ol, dostum, sağıqnen qal, – dep, bir şeyge baqmadan çıqıp kete.

Tilki nege oğrağanını bilmey, çuqur içinde şaşıp qala. Artıq saba da yaqınlaşa. Tilki çuqurdan çıqmaq için iç bir çare tapalmay. Tezden Köse aqay kelip onı körecek.

Tilki çoq tüşüngen soñ:

Toqta şu Köseni bir aldatayım, – dep ağzını kerip, ölgen kibi çalqa tüşip yata. Çoq keçmeden Köse aqay kele. Baqsa ne körsin, çuqur içinde bir ölgen tilki yata.

Köse aqay quvanıp:

– A-a, qapqanğa tüştiñmi, ayneci, geberdiñmi, çoq vaqıttan berli benim tavuqlarımıñı aşığan sen ekensiñ de, senden men bare paltoğa bir yaqa yaparım, – dep, tilkiniñ quyruğından tuta da, çuqurdan töpege ata.

Tilki çuqurdan çıqqanı kibi, sıçrap tura da:

– Sağ ol, Köse aqam, paltoğa yaqanı bir daa tüşkenimde yaparsıñ, – dey de, dağ içine siñip kete. Köse aqay ayneci tilkiniñ artından baqıp, şaşıp qala.

Bu belâdan soñ tilki çoq vaqıt dağlarda dolanıp yüre. Bir kün saba dağnıñ bir köşesinden keteyatqanda, dostu kirpinen qarşı qarşığa rastkelişeler.

Tilki oña tiklenip:

– Seniñ dostluğın böylemi? – dey.

Kirpi:

– Alla, alla, dostum, bir hucursıñ, men saña ne yardım ete bilir edim? – dep cevaplıana.

Tilki yaman açuvlıana da:

– Sen dayın dostum olğance olmağanı yahşı, – dep, öz yolunu devam ettire.

Kirpi de oña:

– Sen olmağan olsañ, men de o çuqurğa barıp tüşmez edim, – dep başqa yaqqa aylana.

Tilki kirpiden ayırılğan soñ, çoq vaqıtlar dolanıp, aş qıdırıp yüre, lâkin iç bir şey tapmay. Ne yapsın, kene aynecilikke baş urmağa qarar bere. Bir daa baqsa ne körsin, deñiz betten bir adam çananen balıq ketireyata. Aman ayneciliknen ağzını köpürtip, yalandan, ölgen kibi yol ortasına tüşip yata.

Balıq ketirgen aqay onı körgeninen, atını toqtatıp, apayına yaqalıq olur dep, tilkini çananıñ artına alıp qoya. Ve özü yolunu devam ete. Tilki yavaş-yavaş balıqlarını çanadan yol boyu çıbırta, soñ, özü de çanadan tüşip qaça ve çıbırtqan balıqlarını toplaşamağa başlay. Bu arada şu yerden keçeyatqan bir qaşqır tilkiniñ balıq aşığanını körip, onıñ yanına kele de:

– Dostum, maña da bir balıq berse, – dey.

Tilki qaşqırğa bir balıq bere. Qaşqır balıqı aşay. Çoq lezetli kele. Tilkidən birini daa istey.

Tilki bermey:

Bar özüñ tut da aşı, – dey.

Qaşqır nasıl tutulğanını soray.

Tilki:

– Özenge barırsıñ, buznu teşip, quyruğın suvğa batırırsıñ, o vaqıttı balıqlar quyruğın sarılır, sen çekip alır da, aşarsıñ, – dey.

Qaşqır tilkige teşekkür ayta. Ekisi birlikte özenge keteler. Qaşqır buznu teşip, quyruğın suvğa batıra. Biraz vaqıt keçken soñ, tilki:

– Nasıl, bir şey yoqmı? – dep soray.

Qaşqır:

– Yoq, daa iç bir şey duymayım, – dey.

Biraz keçken soñ, tilki bir daa soray. Bu sefer qaşqır quvanıp:

Bir şeyler çımırday, balıqlar toplanalar ğaliba, – dey.

Tilki qaşqırğa quyruğın daa teren batırmaq kerek olğanını ayta. Qaşqır quyruğın suvğa daa terence batıra. Biraz oturğan soñ:

O...o...tilki aqay, aruvce çımırday başladı. Ğaliba endi ziyade toplandılar, – dey.

Ayneci tilki meseleni añlağan soñ, daa çoq beklep oturmay, birden abdırıp:

– Vay, qaşqır ağam, köpeklerni artına taqip, avcı kele, tez oluñız, qaçayıq, canımızı qurtarayıq, – dey de, dağ içine kirip kete. Onı tapsañ al.

Ölümden qorqqan qaşqır qaçmaq için ne qadar tırıssa da, quyruğı suvda buzlap qalğanından qaçamay. Şu arada onıñ qulağına ayulday-avulday kelgen köpek sesi eşitilgen kibi ola. Ölümden qurtulmaq istegen qaşqır can acısından bir çabdırıla, amma quyruğı buz içinde üzüle de qala. Onıñ ağrısına dayanılmağan qaşqır tilkige pek yaman açuvlıana.

– Ah seni, yaramaz, ayneci tilki, maña yapacağın bu edimi? Toqta, men seni tutarım, – dep şu yerden onı qıdırıp kete.

Eger tapsa, tutup özünü aşamağa qarar bere.

Bir qaç künden soñ dağnıñ orta bir yerinde olğan göl yanında tilkige rast kele. O tilkini körgeni kibi:

– Bu edimi yapacağın? – dep onıñ boğazına yapışa.

Tilki:

– Alla, alla dostum, sen quyruğın ne qadar balıq kötorecegini bilmegeniñ benim qabaatımı? Pek nefishor olmağay ediñ daa! – dey.

Qaşqır:
– Yoq, meni aldattıñ, onıñ içün seni aşaycağım, – dey.
Tilki şaşa. Ne yapsın, bir aynecilik etip, qurtulmaq kerek. Tilki çoq tüşünip oturmay.
– Ana, anavı baynıñ bağçası içinde bir semiz qoçqar yata. Onı aş, barem toyarsıñ, – dey.
Bağçada yatqan qoçqar degil de, balaban bir köpek eken. O, qaşqırnı körgeninen üstüne atıla da, şu yerde onı boğıp taşlay.
Böyle etip tilki qaşqırdan da qurtula.
Çoq vaqıt keçken soñ, künlerden bir kün baarde tilki özünüñ eski dostu olğan kirpige bir daa rastkele. Eski dostlar ayrılışqandan soñ, özleriniñ başlarına kelip keçken şeylerni aytışalar. Şu arada, olarnıñ yanındaki büyük terekniñ pıtağına ağızında bir topaç yağ olğan qarğa kelip qona.
Qarğanıñ ağızındaki yağ topaçı hatanen yerge tüşe. Tilki de, kirpi de pek aç ekenler. Yağ topaçı kimniñ olacağı aqqında dava çıqa. Tilki bir aynecilik tüşünmege başlay.
Tilki:
– Yağ menimdir! – dey.
Kirpi de:
– Yoq, yağ menimdir, – dey. Kirpi davadan bir şey çıqmaycağını añlap:
– Bu böyle olmaz, kimniñ yaşı büyük olsa, yağ onıñ olsun, – dey.
Tilki buña razı ola.
– Aysa ayt, sen qaç yaşındasıñ? – dey.
Kirpi:
– Yoq, başta sen ayt, – dey.
– Yoq, başta sen ayt, – dey birisi.
– Yoq, sen ayt.
Eñ soñu, başta tilki aytmağa razı ola ve güzel tüşüngen soñ:
– E... e... dostum, men yer taqır, kök baqır ekende doğdım, – dey.
Kirpi bu sözlerni eşitkeninen közlerinden inci kibi yaşlar tökip, ağlamağa başlay.
Tilki onıñ ağlağanını körip, şaşa da:
– Ne oldı, dostum, nege ağlaysıñ? – dep soray.
Kirpi közlerini sürtip:
– Bilesiñmi, dostum, sen aytqanda, küçük oğlum aqlıma tüşti, onıñ içün ağlap yiberdim, o da, tamam yer taqır, kök baqır ekende doğğan edi. Lâkin zavallıçıq öldi de ketti, – dey de yağ topaçını ağızına ketirip, keyf çatıp, aşamağa başlay.
– Alla ramet eylesin! – dey tilki kirpiniñ ağızına baqıp.

BEKİR MUSTAFA

Bir zamanda sultan Suleyman öz saray adamlarinen bir cuma künü selâmlıqqa çıqqan. Soqaq boyu tolu seyirci halq arasında üstü-başı yırtıq bir sarğuş atılıp çıqıp, sultan mingen atnıñ tizgininden tutıp toqtatqan. Sultannıñ bekçileri aman başsız erifke ücüm etip, tutmaq isteyler. Lâkin sultan bu adamnıñ cesaretle areketine taacip ete, elinen işaret etip, onı serbest bıraqqmalarını emir etken.

Sultan Suleyman, ayaqta zornen turğan sarğuşqa baqıp:

– Söyle oğlum, tilegiñ nedir? – dep sorağan.

Sarğuş sultanğa:

– Sultanım, bu atnı maña satsa? – degen.

Sultan diqqatnen baqqan da, qarşısındaki adamnıñ bütün kündoğuşqa öz sarğuşlığınen, ğarıplıginen meşur Bekir Mustafa olğanını körgen. Bekirniñ bu çıqışı sultannıñ o qadar hoşuna ketken, atta şaqıldap külip yibergen.

Soñ Bekirge baqıp:

– Pek yahşı, Bekir, men saña bu atnı satayım. Lâkin bu atnı maña minip kezmege üç kün daa musaade et, – degen.

Bekir de sultanğa:

– Olur, olur, sultanım. Menden saña izin. İsteseñ, bar üç kün daa min! Barsın Alla saña saqlıq bersin! Sen, sultan Suleyman, maña bir kereden aytsa, bu malğa ne bereyim? Lâkin baq, sultan dostum, eger menden ziyade fiyat isteycek olsañ, soñ işiñ fena olur! – dep, parmaq sallağan.

Sultan külküden özünü tutalmay:

– Qorqma Bekir, añaşırımız. Bu atçılıq maña beş yüz lirağa mal oldı. Saña da o qıymetke beririm, – degen.

Zor-belânen ayaq üstünde turğan Bekir, ceblerini qarıştırıp, tübünde unutulıp qalğan üç ğuruşını çıkarıp sultanğa uzatqan da:

– Al peyiñni, – degen.

Bekir atnıñ tizginini taşlap, özünü seyir etken halqıñ külüşi altında ğururlanıp, yolunu devam etken. Beş adım ketken soñ, artına aylanıp, sultanğa parmağınen sallap:

– Baq, Suleyman, Bekir Mustafanı saqın aldatayım deme, – dep qıçırğan.

Aradan üç kün keçken. Sultan selâmlıqta Bekirnen olğan vaqianı hatırlap öz hızmetçilerini yollap, onı sarayğa çağirtqan. Bekir sarayğa kirgende, sultan oña:

– Aydı, Bekir, endi vaqıt keldi. Say paralarını! – degen.

Sarğuşlıqnen ne yapqanını bilmegen Bekir, iç bir şeyden haberi olmağan adam kibi, közlerini sultanğa tikip, şaşqın-şaşqın baqıp qalğan. Soñ:

– Sultanım, nasıl alış-veriş aqqında aytasıñız, ya? – dep sorağan.

Sultan Bekirniñ üstüne bağırıp:

– Menim kibi büyük bir haqannen eglenmege saña kim aq berdi? – degen. “Sen degilmi ediñ, keçken selâmlıqta benim atımnı beş yüz altınğa bazarlıq etken? Eger sen, şimdi paralarını saymasañ, men şu daqqa seni süyrü qazıqqa oturtmalarını emir eterim” – degen.

Özüniñ sarğuşlıqnen yapqan areketi neticesinde qazıqqa oturacağını añağan, er şeyde, er yerde azırcevap olğan, iç bir vaqıt ağır vaziyet qarşısında şaşıp qalmağan Bekir, vaqıt qaçırmaq bu zorluqniñ astından çıqmaqni da tüşüngen. Bekir elini köküsine qoyıp:

– Ey ayınıqlarñ ve sarğuşlarñ büyük padişası! Özüñiz aytıñız, Bekirniñ mında ne qabaatı bardır? Siziñ atıñız için “Alla oña uzun ömürler bersin, selâmlıqta bazarlıq etken men degil de, şeriatniñ ‘şaraben taura’ degen tesirli kefsir suvudur” – degen.

Sarğuş Bekirniñ böylece şeriatqa, dinge til uzatuvı sultanı daa ziyade açuvlandırğan. O qapı bekçilerine bağırıp, bu dinsiz erifniñ aqqından kelmelerini emir etken. Lâkin Bekir, özünü iç de sıqmağan. El işaretinen sultanı toqtatıp:

– Siz sultanım, benim aytqanlarımıñ işnen köstermege izin beriñiz. Siz, mına bu çağirtqan bekçileriñizge emir etiñiz de, yoldan eñ hor, eñ tıñç, eñ çıplaq siziñ poddanlarıñızdan üç dane adamıñ uzurıñızğa ketirsinler. Bularniñ biri ayaqsız, biri kör, üçüncisi de çır-çıplaq bir tilenci olsun. Olarğa bir sofrı qursunlar, üstünü eñ yahşı şarap, raqılarnen donatsınlar. Soñra, sultanım, bu qudretli içkiniñ faqır dervişlerini büyük padişığa ve azamatlı padişalarını da ahmaq eşekke çevirgeniniñ özüñiz şaatı olursıñız.

Sultan Suleyman Bekirniñ bu cesürligine taacip ete. Onıñ sözleriniñ ne derece aqiqat olğanını deñemek için Bekirniñ aytqanlarını tezden yerine ketirmelerini bekçilerine emir etken.

Aradan bir saat keçer-keçmez, sarayğa üç dane faqır tapıp keleler. Biriniñ eki közü de kör, ekincisi çır-çıplaq tilenci, üçüncisi de eki ayağı olmağan kişi eken. Bekir olarnı qarşılap alıp, üçünü de padişa sofrası kibi qıymetli şaraplar, raqılar, qavaltılarnen donatılğan sofrı başına oturtqan. Olarnı biri-biri peşinden, tüşlerinde bile körmegen tatlı şaraplarnen qadelerini toldurıp sıylağan. Sultan ise, bu işlerini perde artından seyir ete eken.

Tezden, bularnıñ üçünüñ de tilleri çezile, damarları içinde uyuşqan qanları quvetli aqmağa başlağan. Başta eñ cansız olğan ayaqsız canlanğan. O ögündeki şarap şişesini qoluna alıp, sallağan ve yüksek sesnen:

– Ey, melun zeer! Sen şişe içinde turğanda ne qadar da tıñsıñ. Amma adamniñ içine kirdiñmi, ateş kesilesiñ. Seni tüşünip çıkarğan adam elime tüşse, istese sultan Suleymanıñ özü olsun, mına bu kevdemnen, vallai, taptar gebertir edim! – degen. O bir taraftan kör adam ayaqsızğa:

– Olan, ayaqsız kâfir, sen anda ne zırıldap turasın? Men seniñ delirgeniñni körem! İç, sersem erif, amma sesiñ çıqmasın! Yoqsa, saña öyle bir yerleştiririm, isteseñ sultan Suleyman ol, eki közüñ birden yerge aqar tüşer! – dep bağırgan.

Raqıdan çoşqan çıplaq tilenci de sultanni urmaq laqırdısını eşitkeni kibi, elindeki şişesini bar quvetiven sallap körge:

– Ur, kör oğlan, saqın közüne baqma! Ur, qalın çengeli pezevenkni! Ur, balaban qursağının yağları aqsın! Geberse yetmiş eki altını cepten çekerim!

Bu laflardan soñ, Bekir Mustafa perde artından diñlegen sultanğa yaqınlaşıp:

– Ey, yer yüzniñ halifesi! Şimdi, sultanım, selâmlıqqa çıqqanda atnı satıp alğan men degil de, fani dünyanıñ eñ ağır, eñ hor, insanlarını, eñ cesür, eñ azamatlı insanlar alına çevirgen şarap olğanına inandıñız mı? – degen.

Sultan Suleyman Bekirge bir türlü cevap tapalmağan. O, yarı tiri, yarı ölü alda öz poddanlarından eñ hor, eñ ağır adamlarıñ ne qadar qorqu yollağanını gizlengen perdesi artından diñley eken. Öz memleketinde bular kibileriniñ biñlernen olğanını hatırlap, arslan kibi cesür, dünyanı titretken padişa, suvuq terler içinde qalıp intiqam almaq istegenini de unutıp, zavalları sağ-selâmet sarayından yibergen. İnsanlarıñ bütün isyanı, razılıqsızlığı bu şarapnı içkenlerinden sebep, degen qararğa kelgen.

Sultan közlerini kökke tikip:

– Lâilâi ilâlla! Bu zeerni içmekni insanlarğa aram etken peyğamberge şükürler olsun! – dep Allasına dua etken.

CANLI ÖZEN

E-ey, köyümüzniñ başına neler kelmedi?! Bularnı tilnen ayıp, qalemnen yazıp bitirmazsın...

Mında duşmanlar olğan vaqıtta, bizim toprağımız ayaqqa köterilgende, biz qartlar ve qartanaylar, evlâtlarımızğa:

– Ketniñiz, aydı ketniñiz, bizim yerimizniñ yüzünü deñiştirecek adamlarğa barıñız, olarğa qoşulıñız yardım etniñiz. Biz sizlerge yardım etermiz, – dedik.

Bizim oğlanlarımız dağlarğa, ormanlarğa çıqıp kettiler. Ormanlar şuvulday, dersiñ ağlay ediler. Köyüñizde duşman tura edi. Künler ağır edi...

Yabancılarıñ silâ ve aşaytları bar edi. Dağlarda gizlengen bizim oğlanlarımızniñ ise, ne silâsı, ne de aşaytları bar edi.

Biz qartlar, elimizden kelgeni qadar oğullarımızğa yardım ete edik. Olar ormanlarda boş oturmay çalışa, küreşe ediler. Aşayttan pek zamet çekkende özençikke baqa da:

– Sen, özençik, pek şensiñ, köyümüzniñ yanından keçip ketesiñ. Sen bizimkilerge ayt, bizde ötmek bitti, – deyler.

Özençik olarğa:

– Yahşı, aytırım, – dep, aşağı doğru aqıp kete edi. O köy içinden yavaş-yavaş aqıp ketkende:

– Qartlar, oğlanlarıñızniñ ötmegi bitken, zamet çekeler, – dey edi.

– Ya biz olarğa ötmekni nasıl alıp ketermiz, yollarını duşman qapatdı da? – dep soray edik.

Özençik:

– Siz qartlar, qapısta yapraqlarını alıñız, olarıñ üstüne ötmek salıñız, o yaqını men özüm beceririm, – dey. Biz de şay yapamız. Özençik, üstlerine ötmek olğan qapısta yapraqlarını qırğa qarşı alıp kete. Men bunı öz közümmen kördim, sen külme, özençik bizim oğlanlarımızğa yalıñız ötmek degil, kerek olğan er şeyni taşıdı. Künlerden bir kün özençik bizge:

– Siz qartlar, ne baqıp turasıñız, oğullarıñızğa silâ kerek, – dedi.

Bizler madamki bizim oğullarımızğa silâ kerek, bu silâni tapayıq da, oğullarımızğa yibereyik, dedik. Dedik de, silâni özençikke teslim ettik. Özençik yavaştan silâlarını yuqarı doğru aqızıp alıp ketti. Anda yalığa taşladı. Oğullarımız silâlanıp, yerimizniñ yüzünü deñiştirecek adamlarğa qoşuldılar. Qoşuldılar da, birlikte duşmanı aydap yeñdiler. İşte, böyle etip

oğullarımız toprağımızı özünü bir tamam temizlediler ve köyge qayıp keldiler. Bütün qartların oğulları qayıp keldi. Yalınız, benim oğlum qayıp kelmedi. Men özençikke baqıp:

– Ya Asan, qayda? – dedim.

Özen indemey turdı. Soñ, yavaştan maña bir teri qalpaq alıp keldi. Baqşam, Asançığımın qalpağı. Men özençikke:

– Özençik, oğlumnu ne ketirmeysiñ, onı ketirmek o qadar zormı? – dedim. Özençik oğlumnu da ketirdi... Yavaş-yavaş ketirdi de tegiz bir yalığa qaldırdı. Özü yoluna aqıp ketti.

Yalığa oğlumnuñ arqadaşları keldiler. Asannı, oğulçığımnu, çalğinen kömdiler. Cenazege bütün cemaat toplandı.

Men çoq yandım, çoq ağladım. Lâkin ne çare? Ey, oğlum! Seni em orman, em de özen, em de bütün yahşı adamlar hatırlaylar. Sen oğlum, iç bir vaqıt ölmeysiñ, biz epimiz seni hatırda tutamız.

KÖSE VE DEV

Bir zamanda bir kösenen bir dev dağda rastkelişip, biri-birilerine özleriniñ qaramanlıqlarını maqtamağa başlaylar. Biraz qızğınlaftan soñ köse:

– Ey, dev ağam, benimnen bir qavil etesiñmi? – dey. Dev külümsirep:

– Men seniñ kibi çibinlerni çoq körip keçirdim, sen maña ne olacaqsıñ, men seni istegen yerime alıp atarım, – dey.

Köse içinden qorqsa da, özünüñ qorqqanını devge duyurmay.

– Şay, şay, dev ağam, lâkin men de devlernen çoq küreşken edim ya, – dey.

Şu yerde biraz vaqıt eglengen soñ, dev:

– Aydı endi keteyik, mende bugün musafir olursıñ, – dep köseni öz evine çağıra.

Kete-kete, devniñ sarayına baralar. Şu künü köse aqay devde musafir olıp qala. Saba erte turalar. Dev kösege ayta:

– Köse efendi, sen endi mende bir qaç künler hizmet etseñ, yahşı olmaz ekenmi? – dey. Köse ne demege bilmey:

– Men ırğatlıq etmem, lâkin saña bir qaç künler yardım eterim, – dep cevap bere.

Dev, köseniñ aytqanlarına razı olup, köseni şu yerde dağdan odun ketirmege yollay. Köse devniñ dağdan odun ketirgen uzun arqanını alıp, yavaş-yavaş dağğa bara, otura-otura, soñ ketirgen arqaninen şu dağniñ tögerek çetindeki tereklerini bağlamağa başlay. Arası bir saat keçer-keçmez, devniñ özü de dağğa kelip, köseniñ ne işlegenine baqa. Köseniñ tereklerini bağlap yürgenini köre de:

– Ey, köse efendi, sen ne işleysiñ şu? – dey.

Köse:

– Ne işlemek mümkün, dev ağam, men senday er kün dağğa odun almağa kelmem. Men bu dağni yerinden qoparıp, doğru seniñ sarayınıñ ögüne alıp da barırım, soñ saña er kün dağğa kelmek kerek olmaz, – dey.

Dev:

– Köse efendi, sen dağni yerinden qoparma, o benim babamdan qalğan bir dağdır, eñ yahşısı sen qayt da, men özüm bir parça odun alıp barayım, – dey.

Köse şay etip, devni aldatqanına quvanıp, evge qayta. Devniñ özü, kesken odunlarını arqasına yüklep evge kele.

Bir qaç künler keçken soñ devniñ suvu bite.

O, kösege:

– Köse efendi, sen bugün benim saqamnen suv ketirçi, – dey.

Devniñ saqası tamam 150 qopqa suv ala eken.

Köse:

– Yahşı, dev ağam, men suv ketireyim, sen de bir yağlı qalaqay azırla, – dey de, doğru devniñ suv çekken quyusına barıp tüşe. Cebinden çaqısını çıkarıp, quyunuñ túbünü qazğalamağa

başlay. Dev özünüñ apaqayına bir qalaqay pişirte, çoq saatlar keçe, amma köse suvdan qaytmay. Bir maalden dev quyuğa barıp, köseniñ ne yapqanına baqacaq ola. Kele, quyuniñ er yerinden köseni qıdırı, amma tapamay. Soñ, quyuniñ ağızına kelip baqa, baqsa, ne körsün, köse quyuniñ tübüne tüşken, quyuniñ taşını qaza eken.

Dev:

– Ey köse efendi, ya anda ne işleysiñ? – dey.

Köse:

– Ne işlemek mümkün, dev ağam, sen çoq vaqıtlar tüşünseñ de aqlıñ kene de yetken yoq, saña qolaylıq olsun dep quyuni tübünden kesip, doğru seniñ sarayıña qadar suv alıp ketecegim, soñ saña saqanən suvğa kele yürmek kerek olmaz, oturğan yeriñde suvuñ azır olur, – dep bağıra.

Dev bu işke de razı olmay:

– Yoq, köse efendi, men bu quyudan çoq seneler suv içem, quyuniñ suvunu iç bir yerge avuştırmam, sen çıq andan, suvnu men özüm alıp barırım, – dep köseni quyudan çıkara ve saqasını suvğa toldurıp, suvnu özü ketire. Köse devni kene aldatıp, yağlı qalaqaynı da aşay. Aqşam ola, endi yatmaq qararı kelgende, dev öz apaqayına:

– Apaqay, bu köse endi bizim başımızğa yetecek. Sen şimdi bir qazan suvnu yahşı qaynat da, bare biz onıñ başına yeteyik. Men köseni barıp baqayım, o yuqlağan ekenmi, yoqsa, yoqmı? – dep yavaş-yavaş köseniñ yatqan yerine baqa.

O vaqıt köse bu sözlerniñ episini eşitip, yalandan yuqlağanday hurulday. Dev qayıp, apaqayına kele de:

Sen tez-tez suvuñnu qaynat, köse yuqlağan, – dey.

İşni añlağan köse, yavaştan tura, özünüñ yerine devniñ tuz tüygen kelisini ketire, onı yorğanğa sarıp taşlay. Özü ise tavanğa çıqıp otura. Biraz vaqıt keçken soñ dev qaynağan suvnu köseniñ töşegine töke ve apayına kelip:

– Köseni yahşı pişirdim, endi yarım onıñ özü de mindan qaçar, – dey. Köse şu gecesi raat-raat yuqlap, saba kene de erte tura. Saba ola. Dev kösedən soray:

– Nasıl, köse efendi, raat yuqladıñmı? – dey.

– Yoq, dev ağam, bu gece yarım geceden soñ töşegim ziyade sıcaq oldı, ondan soñ sabağa qadar pireler de tişlep çıqtılar. Buniñ için biraz raatsızlandım, – dey.

Devnen apaqayı kösedən olarğa qurtuluş olmaycağını añlap, kösege bir tulup altın bahşış bereler de:

– Endi şu etken yardımınıñ yeter, köse efendi, sen yavaş-yavaş öz eviñe qayt, – deyler.

Köse, devniñ bergen bir tulup altını evniñ aldına alıp çıqa da – de kökke, de etrafına baqına, soñ dev bunı körüp:

– Ya, köse efendi, altını alğan soñ, daa ne için de kökke; de etrafına baqınasıñ? – dey.

Köse:

– Kökke baqqanımnıñ sebebi, dev ağam, aynı urayım ekenmi, künni urayım ekenmi? – dep tüşünem, amma qaysını uracağımı qararlaştırıp olamayım. Etrafqa baqqanımnıñ sebebini sorasañ, dev ağam, eger de evimniñ qaysı yaqta olğanını tapsam, mına bu tulup altını mindan atıp, evimniñ yanından barıp alırım, – dey. Dev şu yerde kösege yalvara:

– Etme köse efendi, eyleme, ay da, kün de bizge kerek. Eger sen olarnı urıp tüşürseñ, bizler ne işlerimiz? Toqta, köse efendi, o şay olmaz, men apaqayına bir qalaqay saldırayım, biraz da yağ alırmız, tulupnen altını da arqama alırım, ekimiz beraber keteremiz. Men de seniñ eviñde bir qaç künler musafir olurım, – dey.

Köse:

– Barsın şay olsun amma men cayav yürmem, meni de köterip alıp ketersiñ, – dey.

Dev razı ola.

Dev, qalaqaynı azırlata, altınlarnı ve köseni özünüñ arqasına alıp yolğa çıqa. Biraz yürgen soñ kösedən:

– Sen ne için bu qadar yengilsin ya, köse efendi? – dep soray.

Köse:

– Ağırılığımı taşlamayım köresiñ, – dep cevap bere ve cebinden çaqısını çıqarıp, devniñ arqasına sançmağa başlay.

Çaqınıñ acısına dayanamağan dev:

– Köse efendi, pek yaman ağırılığını salma, belimni sındıracaqsıñ, – dey.

Kete-kete, üç gece keteler. Köse özünüñ evi yanına kelgeni kibi devge:

Sen biraz otur, raatlan, men evge barayım da, saña aş azırlayım, – dep kete.

Bu köseniñ daa dört oğlu bar eken. Köse evge kirip, balalarına:

– Şimdi bizim evimizde yedi başlı bir dev kelecek, men sizni evniñ dört köşesine bağlayım, siz devni körgeniñiz kibi, epiñiz birden: “Dev eti aşamaq isteymiz”, – dep bağırsıñız, – dey.

Köse, devniñ yanına kelip:

– Apaqayıma eki qoy qızartmasını ayttım, belki de endi azır olğandır, aydı evge kireyik, – dey, devni evine alıp kire. Dev evge kirgeni kibi, köseniñ balaları:

– Babam, dev eti aşamaq isteymiz, – dep bağırışmağa başlaylar.

Birden abdırağan dev: “Uf!..” dep bir nefes ala, amma onıñ nefesinden uçqan köse, tap dolap üstüne barıp tüşe.

Dev, köseni dolap üstünde körip:

– Anda ne işleysiñ ya, köse efendi? – dey.

– Ne işleycegim, dev ağam, benim dev soyğan balaban bir pıçağım olacaq, şunu qıdıram, – dey.

Şu arada köseniñ apaqayı da kelip:

– Bugün aqşam qaysı devniñ başını aşaycağım şu? – dep soray.

Köse:

– Mına men şimdi mınavı devni tutup soyam, sen onıñ başını aşarsıñ, – degeni kibi dev, köseniñ qapısını yıqıp, evden çıqıp qaça. Şu ketişnen kete-kete, yolda bir tilkige rast kele. Tilki, devden:

– Ey, dev ağa bu qadar neden qorqıp kelesiñ? – dey.

Dev özünüñ başına kelgenlerniñ episini tilkige añlata.

Tilki:

– Ey, dev ağam, siz köselerden qorqqanıñız ne, men olarnıñ er kün kümeslerine dalıp, tavuqlarını aşayım da, kene maña bir şey olmay, aydı, yür ekimiz barayıq, men sen için de aytarım, – dey.

Tilki, devni alıp, doğru kösege ketirgende, köse özünüñ evi ögünde otura eken. Tilkinen devni beraber kelgenini körip:

– Ey, ayneci tilki, seniñ ketirgen devleriñniñ sayısını unuttım, bu on birincisini yoqsa, on ekincisini, tez ketir de başlarını qazanğa toldurıp pişireyik, – dey. Bunı eşitken dev açuvlanıp, tilkiniñ quyuğundan tuta da, aylandırıp-aylandırıp yerge ura. Tilki şu yerde ölip qala, dev ise kene de artına aylanıp, qaçıp kete.

MIRZANEN NOĞAY

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken. Köylerden birinde bir bay mirzanen bir fuqare noğay bar eken. Noğay pek şaqiy pek de azırcevap eken. Mirza noğayniñ böyle olğanını eşite de, onı aldaycaq ola. Şu erifniñ balasına öyle bir qıyın sual bereyim ki, cevabını beralmay otursın, – dep tüşüne. Künlerden bir kün, mirza noğayğa kele de:

– Noğay, seni pek azırcevap, er şeyge cevap bere, em de er sözge mana tapa, dep aytalar. Qana baqayım, benim sualime cevap berip olursıñmı eken, – dey.

Noğay:

– Sualiniñizni beriñiz, mirzam, cevabını bermege taşırman, – dey.

Mirza tüşünip tura-tura da:

– Mina, noğay, atqa at deyler, bu, doğru, lâkin “mat” da deyler, bu “matı” da ne ya? Ondan soñ “ton” deyler, lâkin “mon” da deyler, bu “monu” da ne ya? – dep soray.

Noğay;

– Soñ, soñ daa ne deyler, mirzam? – dey.

Mirza:

– Daa ne olacaq? Mina, “et” deyler, bu doğru, lâkin “met” de ne ya? “Qalpaq” deyler, ya “malpağı” da ne bilmem? – dey.

Noğay:

– Mirzam, bu siziñ sualleriñiz pek büyük sualler, em de olarnıñ cevapları da pek zor, bir rastkelişkende oturıp söyleşmesek, şimdi ayaq üstünde al olunmaz, – dey.

Mirza razı ola. Qayta kete. Mesele çözilmey qala. Künlerden bir kün, qış künü, mirza noğayğa kele de:

“Bugün avası pek aruv, aydi avğa keteyik” – dey.

Noğay mirzaniñ degenini red etmey. Er vaqıt minip yürgen toru maliyini mine, boy tonunu kiye, başına toqlu terisinden teren etip tikken qışlıq qalpağını basa. Torbasına bir kesek qaz eti qoya. Ayağını da qalın çulğavnen sarıp, dızman çarıqlarını tarta berip kiye.

Mirza, özüniñ iç bir vaqıt ahırdan çıkarılmağan, sabanğa yekilmegen, suvuqta minilmegen nazik asav ayğırını çıkarıp mine. Yufqa qozu terisinden tikilgen aylanma qalpağını başına soqa. Omuzlarına tar piçilgen tonunu taşlay. Ayaqlarına yaltıravuq çizmalarını kiye. Torbasına da, suvda pisken bütün bir tavuq qoya. Şimdi bular, ekisi de ayazğa qarşı at üstüne atlanıp, avğa keteler. Olar kete-kete, oyuqça bir yerge barıp yeteler.

Mirza bu yerge kelgende:

Noğayım, biraz toqtap, bir-eki qapınmasaq olmaz, içke salqın tüşe başladı, – dey.

Noğay:

– Mirzam, mında toqtamayıq, qırğa çıqsaq toqtarmız, mında bir şey körünmey, – dey de, yolunu devam ete.

Nasıl da olsa, qırğa çıqalar. Ayazniñ accısı daa ziyade arta. Noğay endi toqtamaq kerek olğanını ayta. Mirza da razı ola. Bular qır üstünde toqtaylar.

Noğay:

– Mirzam, atlarını ayazğa qarşı qoyayıq, tursun, ayaznen tanış olsunlar, – dey. Atlarını ayazğa qarata berip taşlaylar. Lâkin mirzaniñ asavı ayazğa qarşı dayanıp olamay, iñranıp oynap başlay. Dir-dir qaltıray. Mirzaniñ özü deseñ kene şay dirildey. Noğay ise özüni sıqmadan:

– Mirzam, ötmek-mötmek qapayık da, dey de, şaqa etken ola. Amma mirza kerçekten de açıqqan. Olar er ekisi de aşamağa oturalar. Mirza torbasındaki suvda pisken tavuqni acele-acele çıkara ve aşaycaq olup, tartqalay, lâkin tavuq eti buzlap qalğanından aşap olamay. Noğay özüni sıqmay, torbasındaki bir kesek semiz qaz etini çıkara da, külümsirey berip, aşamağa başlay. Mirza açuvından, em açılığından ayazğa qarşı oturıp olamay.

Noğay arada-sırada:

– Mirzam, ne aşamaysıñız ya? – dep taşlay da, aşamaqni devam ettire. Soñ noğay munasebet ketirip:

– Mirzam, aqlıñızda olsa, siz menden bir qaç sualge cevap sorağan ediñiz, mümkün olsa, men şularniñ cevabını berir edim, – dep külümsirey.

Mirza:

– Aydı, berseñ berirsiñ daa, – dey.

Noğay bir atlarğa ve bir de mirzaniñ özüne baqıp, mirzaniñ qaltırap turğan asav atını kösterip:

– “Mat” degeni, Mirzam, mına bu, “at” degeni de budır – dep öz atını köstere. Öz tonunu köstere de: mına mirzam “ton” degeni budır, amma “mon” degeni de siziñ tonuñız – dep küle.

Mirza:

– Külmege ne bar ya? Bütün suallerge cevap ber de, soñ külersiñ, – dey.

Noğay:

– Qalğanlarını da cevabını beririm, – dep, bir daa küle.

Mirza:

– “Qalpaqnen” “malpaqniñ”, “etnen” “metniñ” ne ekenini aytalmadıñ ya? – dey.

Noğay, özünüñ qalpağını kösterip, “qalpaq” degeni – benim qalpağım, “malpaq” degeni de seniñ qalpağıñdır, – dey. Noğay sözüni devam etip:

– Açıvlanmañız, mırzam, mına “et” degeni benim etim, “met” degeni de siziñkidir, – dep buzlaşan tavuq etini kösterip küle.

Mirza daa pek açıvzlana, tap soñunda “çızmanen” “mızmanıñ” arasındaki farqni soray da, qaltırap turğan asavına mine.

Noğay mırzaniñ parmaqlarını üşütken onıñ ayağındaki ılıtıravuş çızmalarını tuta da:

– Mına, mırzam, “mızma” degeni de budır, – dep cevaplana ve mırzaniñ yanından ayrılıp kete.

QIRMISQA VE ÇEGERTKİ

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, pek muabbet yaşağan bir qırmısqa bir çegertki bar eken. Künlerden bir kün olar kezinmege keteler. Kete-kete teren bir deryağa yeteler. Olarnıñ yuvunacaqları kele. Ekisi de deryağa tüşeler. Tüşeler amma, şu arada furtuna köterile. Çegertki deryanıñ pek dalğalı olğanını körip, aman sıçrap yalığa çıqa. Qırmısqa ise, dalğalar arasında ğayıp olup kete. Biraz keçken soñ o, çapalana-çapalana suv üstüne çıqa. Baqsa, ne körsin, yalı pek uzaqta qalğan. Çoq talaşa, amma yalığa çıqamay.

Yalıda beklegen dostu çegertkini körip:

Çegertki candan sevgen dostunu qurtarmaq içün, bir şeyge baqmay, uça-uça domuzğa kete. Domuz sıcaqqa dayanamay, çamur içinde yata eken. Domuz:

– Ne keldiñ? – dey,

Çegertki:

– Canım domuz, közüm domuz, bir qıl ber de, qırmısqa dostumnu deryadan qurtarayım, – dey.

Domuz keyfini bozmayıp:

– Fındıq ketirseñ qıl alırsıñ, – dey.

Çegertki uça-uça, bir fındıq teregine barıp qona ve oña:

– Canım terek, közüm terek, maña biraz fındıq kerek, – dey.

Terek pıtaqlarını sallandıra berip:

Fındıq saña ne kerek? dep soray.

– Fındıqni domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçiq berecek, qılçiqnen boğulayatqan qırmısqa qurtaracam, – dey.

Terek:

– Bar, qarğağa ayt, benim fındıqlarımni aşamasın, o vaqıt fındıq beririm, – dey.

Çegertki uça-uça, qarğağa bara.

Canım qarğa, közüm qarğa, terekleriñ fındıqlarını aşama qarğa, – dey.

Qarğa çegertkiniñ aytqanına şaşıp:

– Ya ne içün? – dep soray.

Çegertki:

– Eger sen terekniñ fındıqlarını aşamasañ, o maña fındıq berecek, fındıqni domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçiq berecek, qılçiqnen boğulayatqan qırmısqa qurtaracam, – dey.

Qarğa meseleni añlap:

– Bar, tavuqqa ayt, maña bir çipçeçik bersin, o vaqıt men de fındıqlarğa toqunmam, – dey.

Çegertki uça-uça tavuqqa barıp yete:

– Canım tavuq, közüm tavuq, bir çipçeçik berse tavuq, – dey.

Tavuq:

– Onı ne yapacaqsıñ? – dep soray.

Çegertki:

– Çipçeni qarğağa berecem, qarğa terekniñ findıqlarını aşamaycaq, terek maña findıq berecek, findıqni domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen, deryada boğulayatqan dostum qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Tavuq:

– Men açım, bar maña yem ketir de, beririm, – dey.

Çegertki uça-uça uruğa barıp ete:

– Canım uru, közüm uru, maña bir avuç arpa berçi uru, – dey.

Uru:

– Ya onı ne yapacaqsıñ? – dep soray.

Çegertki:

– Onı tavuqqa berecem, tavuq maña bir cipçe berecek, çipçeni qarğağa berecem, qarğa da terekniñ findıqlarını aşamaycaq, terek maña findıq berecek, findıqni domuzğa berecem, domuz maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen deryada boğulayatqan dostum qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Uru:

– Bar, sıçanğa ayt, eger o benim zahirelerimni aşamaycaq olsa, beririm, – dey.

Çegertki uça-uça, sıçanğa barıp yete.

– Canım sıçan, közüm sıçan, uruniñ zahirelerini aşama sıçan, – dey.

Sıçan oña şaşıp:

– Ya bu da ne içün? – dey.

Çegertki:

– Eger sen uruniñ zahirelerini aşamasañ, uru maña arpa berecek, arpanı tavuqqa berecem, tavuq maña bir çipçesini berecek, çipçeni qarğağa berecem, qarğa terekniñ findıqlarını aşamaycaq, terek maña findıq berecek, findıqni domuzğa berecem, domuz maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen deryada boğulayatqan dostum qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Sıçan:

– Bar mışıqqa ayt, eger o maña toqunmaycaq olsa, men de uruniñ zahirelerini aşamam, – dey.

Çegertki uça-uça mışıqqa barıp yete. Mışıq evniñ köşesine pısqan, tamam sıçannı avlap otura eken.

Çegertki:

– Canım mışıq, közüm mışıq, sıçanğa toqunma mışıq, – dey.

Mışıq çegertkiniñ bu yalvaruvına şaşıp:

– Ya ne içün? – dep soray.

Çegertki:

– Eger sen sıçanğa toqunmasañ, o uruniñ zahiresini aşamaycaq, uru maña arpa berecek, arpanı tavuqqa berecem, tavuq maña bir çipçesini berecek, çipçeni qarğağa berecem, qarğa terekniñ findıqlarını aşamaycaq, terek maña findıq berecek, findıqni domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen deryada boğulayatqan dostum qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Mışıq:

– Sığır maña süt berse, toqunmam, – dey.

Çegertki uça-uça, sığırğa barıp yete.

Canım sığır, közüm sığır, maña biraz süt berse sığır, – dey.

Sığır muñrep:

– Sütni ne yapacaqsıñ? – dep soray.

Çegertki:

– Sütni mışıqqa bersem, mışıq sıçannı aşamaycaq, sıçan da uruniñ zahirelerini aşamaycaq, uru maña arpa berecek, arpanı tavuqqa berecem, tavuq maña bir çipçesini berecek, çipçeni qarğağa berecem, qarğa terekniñ findıqlarını aşamaycaq, terek maña findıq berecek, findıqni domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen deryada boğulayatqan dostum qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Sığır:

– Bar, toğayğa ayt, o maña bir quçaq piçen bersin, o vaqıt men de mışıqqa süt beririm, – dey. Çegertki uça-uça toğayçıqqa barıp yete.

– Canım toğay, közüm toğay, bir quçaq piçen ber toğay, – dey.

Toğay:

– Ya sen piçenni ne yapacaqsıñ? – dep soray.

– Piçenni sığırğa berecem, sığır maña süt berecek, sütni mışıqqa berecem, mışıq sıçannı aşamaycaq, sıçan da urunıñ zahirelerine toqunmaycaq, uru maña arpa berecek, arpanı tavuqqa berecem, tavuq maña bir çipçesini berecek, çipçeni qarğağa berecem, qarğa da terekniñ findıqlarını aşamaycaq, terek maña findıq berecek, findıqıñı domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen, deryada boğulayatqan dostum qırmısқанı qurtaracam, – dey.

Toğay:

– Bar, bulutlarğa ayt, maña suv bersinler, o vaqıt men de sığırğa piçen beririm, – dey.

Çegertki uça-uça, bulutlarğa barıp çıqa.

– Canım bulutlar, közüm bulutlar, biraz yağmur beriñiz, bulutlar, – dey.

Bulutlar:

– Yağmurnı ne yapacaqsıñ? – deyley.

Çegertki:

– Toğayğa berecem, toğay piçen berecek, piçenni sığırğa berecem, sığır süt berecek, sütni mışıqqa berecem, mışıq sıçannı aşamaycaq, sıçan urunıñ zahirelerine toqunmaycaq, uru maña arpa berecek, arpanı tavuqqa berecem, tavuq maña bir çipçesini berecek, çipçeni qarğağa berecem, qarğa da terekniñ findıqlarını aşamaycaq, terek maña findıq berecek, findıqıñı domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen deryada boğulayatqan dostum qırmısқанı qurtaracam, – dey.

Bu sözlerni aytqanda, onıñ közlerinden aqqan yaşlarını körip, bulutlar çegertkini ve onıñ dostu qırmısқанı acıy, yağmur bere. Çegertki yağmurnı toğayğa bere, toğay oña piçen bere, piçenni sığırğa bere, sığır süt bere, sütni mışıqqa bere, mışıq sıçanğa toqunmay, sıçan urunıñ zahirelerini aşamay, uru arpa bere, arpanı tavuqqa bere, tavuq çipçe bere, çipçeni qarğağa bere, qarğa terekniñ findıqlarını aşamay, terek findıq bere, findıqıñı domuzğa bere, domuz qıl bere, qılını alıp, deryadan dostu qırmısқанı qurtarmağa aşıqa. Yalığa barıp, qılını dostuna uzata, qırmısқа da bu qılğa asılıp, yalığa çıqa ve olar kene kezintilerini devam eteler.

QOZLAĞAN QAZAN

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, bir fuqare adamnıñ sekiz canlıq qorantası bar eken. Qorantanıñ aş pişirmek için olğanı olacağı ufaq bir qazançığı bar eken. Bu qazançıqta pisken aşnen qorantanı toydurmaq zor ola eken.

Bir kün şu fuqarenıñ evine qomşusı kele. Ocaq üstünde asuvlı turğan qazançıqıñı ufaq olğanını körip:

– Bu qazançıqıñı içinde ne pişiresiñiz? – dep soray.

Fuqarenıñ qarısı:

– Ne pişiresiñiz degeniñiz ne ya? Balalarım aqşamlıq aş pişirem, köresiñiz de! – dey.

Qomşusı oña hucur-hucur baqıp:

– Ya siziñ qorantañız pek büyük de, bu qazançıqta pişken aşnen toylarmı? – dep soray.

Toymaylar amma, ne yapayıq, olğanı-olacaq mal-mülkümüz budır, – dey.

Qomşusı fuqarenıñ apayını acıy. Oña özünüñ evinde olğan büyükçe bir qazançıqıñı alıp kele. Soñ ondan bu ufaq qazançıqıñı bermesini ve bir qaç künden büyük bir qazan tapıp kelegecini ayta. Fuqarenıñ qadını bu sözlerni eşitkeni kibi, küyeli qazançıqıñı berip yibere. Bu pek ayneci bir adam eken. O, fuqarenıñ qadınından qazannı ala da, evden çıqıp kete. O, doğru, köyniñ mollasına bara, biraz vaqıt oturğan soñ, molla oña baqıp:

– Nege keldiñ? – dep soray.

– Nege kelir bellediñiz, molla aqam, barayım da, sizni bayramlıq evime ziyafetke çağırayım, dep keldim, – dey.

Molla külümsirey:

– Barır edim amma, bugün aqşam qadınıñ evine çağıruvlım, – dey.

– Ey, ne yapayıq, çağırılğan soñ ebet baracaqtırsız daa. Lâkin, molla aqam, siz maña özüñizniñ büyük qazanıñızni berıñiz de, men çoq etip sarma pişireyim, yarın saba sizge de ketiririm, sıcaq-sıcaq aşarsıñız, – dey.

Molla sevinip:

– Apay, tur, qazannı al da ber, saba ketirecek! dey.

Mollanıñ qarısı tördeki evde turğan qazanını alıp bere.

Fuqareniñ qomşusu qazannı alıp, evden çıqa. O, evden çıqqanı kibi, mollağa apayı:

– Endi o hınzırlarğa qazanımızni da berip yibere başladıñ, – dep somurdana.

Molla qarısına:

– Apay-apay, men qazanımızni nafil bermedim, saba yarım qazan sarma ketirecek, sıcaq-sıcaq aşarmız, – dey.

Ekinci künü sabası molla sarmanı bekley, amma fuqareniñ qomşusu ne qazannı, ne de sarmalarını ketire. Bir kün bekley, beş, fuqareniñ qomşusu qazannı ketirmey. Altıncı künü fuqareniñ qomşusu mollanıñ qazaninen, yarım qazan sarma ve bir de ufaq qazançıq alıp kele. Molla öz qazanını ve sarmanı ala, amma ufaq qazançıqni almay. Lâkin fuqareniñ qomşusu mollağa ufaq qazançıqni da uzatıp.

– Bunı da alıñız, molla aqam, bu siziñ qazanıñızniñ balası. Em siz benim qabaatımıñı bağışlañız, vaqtında ketirilmadım. Ketirecek olğan künümniñ sabası qazanıñız tuttı da qozladı, dört kün yerinden turmay yattı. Bir küñik de raatlanayım, dedi. İşte bugün altıncı künü sizge alıp keldim, – dey. Molla öz qazanını ve qazanıñıñ balasını quvana-quvana qabul etip ala. Fuqareniñ qomşusu savluqlaşıp çıqıp kete. Bir qaç künden soñ bir daa kele ve kene mollanıñ büyük qazanını soray. Bu sefer molla iç bir şey soramayıp, rafta turğan qazannı alıp bere. Molla öz qarısına:

– Ah, bu deli bizge bir qazan daa alıp kelse edi, – dey.

– Qarısı razı olup, başını sallay.

Fuqareniñ qomşusu qazannı alıp bara da, fuqarenin qarısına:

– Men siziñ qazanıñızniñ yerine bu qazannı ketirdim, şimdi siz benim qazanımıñı qaytarıñız, – dey.

Fuqareniñ apayı onıñ qazanını qaytarıp bere ve oña teşekkür ayta. Molla bir kün baqa qazan yoq, beş kün baqa qazan yoq, on kün baqa, amma fuqareniñ qomşusu qazannı kene qaytarıp ketirmey. Bir qaç kün daa keçken soñ, o adam kele, amma qazannı alıp kelmey.

O, mollanıñ evine kelgende, çırayını sıtıp, ağılsırap kire.

Molla ondan:

– Ne oldı ya? – dep soray.

– Ne olğandır deysiñiz, molla aqam, anavı siziñ qazanıñız hastalandı, derdine çare tapalmadım, öldi de ketti, – dey.

Molla açuvlanıp:

– Oy, aqılsız adam, cansız qazan olermi? – dep darılıp başlay.

“Ya, molla aqam, cansız qazan qozlağanda, yahşı edi de, ölgende yaramaymı? Qozlamağa bilgen qazan olmege de borcludır” – dep mollanıñ evinden çıqıp kete.

TURNA BABAY

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, bir köyde bir fuqare aqay bar eken. Bu aqayda da iç de bala-çağa olmağan. O, özüniñ ömür arqadaşı, Gülsüm yengenen beraber biraz tarı saçıp, ondan alğan bereketinen taqan-tuqan keçine eken.

Bir yılı avarlar pek yağmurlu keçə. Bu qart tarını vaqtında saçıp olamay. “Keç olsun, hayırlısı olsun”, dep Gülsüm yengenən çölge çıqa. Az-çoq yerni tırmalap, bir qaytım boyu yerge tarı saça, amma tarılar keç çıqa, em de keç pişe. Qart tarılarını, oniñ ta keçki küzge qalmaması için çiyley, qol çalğinen çala. Gülsüm yenge de oniñ artından yürüp, basım yasay. Bir qaç kün içinde olar orıp bitireler. Tarılar biraz basımda yatsın dep, olarnı ızanda tutalar, lâkin endi sıcaq memleketlerge qaytar künleri yaqınlaşqan turnalar kele de, bu qartniñ tarılarını aşay da kete ekenler. Qart bu işke iç bir çare tapıp olamay.

Künlerden bir kün qart bu turnalarğa pek açuvlana, basım yanına bara da, pısıp, beklep yata. Bu arada bir qart turna uçıp kele, basımğa qona. Pek açıqqan olsa kerek, qartni körmey. Tez-tez tarılarını aşap başlay. Şay der ekeç, qart bu turnaniñ ayağına yapışıp:

– Başqasınıñ emeginen asralğan tarını aşama, vazgeç, – dey. Bu turna da turnalarınñ eñ qartı eken, em de dünya körgenlerden biri eken. Oniñ için de, oña turnalar – “turna babay” dey ekenler. Turna babay qartqa yavaş aylana da:

– Aytqanıñ pek doğru, qartım, men bu tarılarını ya saibi yoq, ya da bir de bir bayniñ çölde qalğan tarısıdır zan ete edim, çünkü tarılarınıñ çölden cıyıp aluv ve köteriluv vaqtı çoqtan keçti. Bizim de qışlıq qaytar vaqtımız keldi. Oniñ için bunu aşap, yolğa çıqacaq oldım. Menim aşğanımnen bayniñ çölde qalğan tarısı bitmez belledim, – dey.

Qart:

– Aytqanıñ pek doğru, amma Turna babay, bu tarılar bayniñ degil de, menimkidir. Sen üç ayğa yetecek botqalıq tarımniñ bir aylığını aşadıñ, men bu qışta endi ne aşap keçirir ekenim? Bu yaramadı da! Seni soymasam olmaz, dep söz qaytara.

Turna babay:

– Qartım, sen meni soyma, men seniñ birden-bir keregiñe yararım, – dey.

Qart:

– Seniñ kibi qart turnadan kelgen yardım ne olacaq ya? – dep turnanı soyacaq ola. Turna babay yalvara-yalvara, özünüñ sağ qaldırılmasını rica ete.

Qart tüşünip baqa, öz memleketine keteyatqanda özü kibi bir qartni öldürmekten ne çıqacaq, oniñ da balası-çağası bardır dep, Turna babayni yibere.

Turna babay quvana-quvana uçıp kete. Yerden köterilip, qanatını silkken vaqıtta:

– Sağ ol, qartım, men de seniñ bir kereğine yararım, benim memleketim sıcaq memleket, anda kelseñ, meni taparsıñ, sizde endi suvuq başlay, dey de, uçıp kete. Qart, Turna babaydan qalğan tarılarını belindeki oravlı tartuv sıcımnen sıqıp bağlay da, doğru evine alıp kele. Er vaqıttaqi kibi, körgen ve eşitkenlerini öz qadınına ayta.

Qadını:

– Aydı şunu, bir qart turnaniñ aşğanından qalğanı bizge de olur, ne yapayıq, köreçegimiz şudur da, – dep cevap bere. Qartlar tarılarını toqmaqnen toqmaqlap bastıralar. Bundan soñ qart özü yapqan qol degirmeninen bu tarılarını tüy etip tarta. Qıta-qıta aqşam da tüy şorba, saba da tüy şorba pişereler. Qattı qış ortasında olarnıñ tüyleri bir tamam bite. Ne yapacaqlarını bilmeyler. Şu arada qartniñ aqlına Turna babayniñ aytqanları tüşe ve öz-özüne:

– Aydı, şu Turna babayğa barayım, qış olsa da, belki bir yardımını tiyer, – dey.

Qart, künlerden bir kün qadıninen sağlıqlaşıp Turna babayni qıdırmağa kete.

Sıcaq kele. Turna babayni sorıştırıp başlay. Oña Turna babayniñ turaq yerini köstereler. Turna babay qartni körgeninen tanıy, onı öz yuvasına alıp kele, musafir ete. Aşata, içire, yolda yorulğan qart esini başına cıya. Ne için kelgenini Turna babayğa añlata.

Turna babay:

– Pek yahşı, biz o işni yaparmız, siziñ kibi qartlarını ölümnden qurtarırmız, – dey. Şu yerde çıkarıp oña bir boş qona bere.

– Mına şu qonanı ortağa çıkarıp: “Azır ol, sofram” – deseñ, sofraya aşqa tolar da qalır, – dey.

Qart sevine-sevine qonanı ala, lâkin yorğunluğım biraz savuşsın dep, Turna babayni yuvasında qona. Turna babayniñ balaları şu gecesi qartniñ qonasını avuştırıp, oniñ yerine adiy bir qona qoyalar. Ertesi künü qart qonanı alıp evine qayta. Evine kelgen soñ qonanı ortağa çıkarıp: – Azır ol, sofram! – dey, amma sofraya olğani kibi boş qala. Qart kene de aç qala. İç bir

çare tapamay. “Meseleni Turna babayğa añlatayım, seniñ aytqanıñ yalan çıqtı”, – deyim dep, qonanı arqasına ala da, kene de yolğa çıqa.

Turna babayğa bara da:

– Bu seniñ maña bergen qonañ benim evime kelgen soñ, merafetini kösteramadı. Onıñ üstünde aş degil, çibin bile peyda olmadı, – dey.

Turna babay çoq tüşünip oturmay:

– Öyle ise, mına saña bir eşek bereyim, bu eşek aqsırdımı, onıñ burunından altın tökülir, – dey.

Qart bu eşekni cetip, köyüne qayta. Yolda yorulup, bir quyuniñ yanında toqtay, eşegini suvara. Bundan soñ, ozü oturıp yal ete. Bu vaqıtta balalar kele de eşekniñ burunına tayaq soqıp, eşekni aqsırtalar. Eşek aqsırğanda, onıñ burunından altın töküle başlay. Balalar aman altınlarını ala da qaçalar. Qart bunı duymay qala. O yal etip, ayaq üstüne turğan soñ, eşegini cetip, yolunu devam ete. Evine kele, amma eşek aqsırmay, aqsırsa da, burunından altın tökülmey. Qart açuvlana: “Bu Turna babay bizni amma da aldattı”, – dep eşekni Turna babayğa qaytarıp bere. Turna babay işniñ aslını añlap:

– Men saña eki toqmaq bereyim de, seni bütün belâlardan qurtarayım, dey de, yuvasından çıkarıp, eki toqmaq bere.

– Sen ne de yaptırmaq isteseñ, şu toqmaqları yalarsıñ, olar seniñ bütün işte olğan eksikleriñni yerine ketirirler, – dey.

Qart bu toqmaqları alıp evine qayta. Toqmaqları yalay.

– Maña yetmiş eki türlü aş azırlañız! – dep emir ete. Şu arada aşlar azırlana, apayinen aşap içeler. Soñ qart toqmaqları bir daa yalay:

– Aydı, bar, yüz desâtime yerni avdarıñız, anda da tarıların saçıñız! – dey. Toqmaqlar barıp bu işni de yapalar.

Şu yılı qartların tarıları pek bol ola. Turna babaynıñ memleketi pek sıcaq olğanından sebep, anda iç de tarı olmay eken. Onıñ içün Turna babay bütün turnalarını alıp kele de, qartnıñ tarılarına tüşüre aşaylar. Qart da, turnalar da bu bol bereketke oña öse de qalalar.

TUVARCINIÑ AQILLI QIZI

Bir vaqıtta padişanıñ biri halqtan qattıdan da qattı, küçlüden de küçlü, tatlıdan da tatlı nedir? – dep soray.

Padişa bu suallerge doğru cevap bergen adamğa büyük bahşış aday.

Padişanıñ vezirlerinden biri: – Demir er şeyden qattıdır, padişam, arslan er keşten küçlüdir, şeker er şeyden tatlıdır, – dey.

Bu vezirden başqa padişağa pek çoq adamlar daa kelip, suallerge özlerince cevap bereler. Lâkin padişa kimseniñ aytqanına qanmay. Bu haber endi aman-aman er keske cayray. Uzaq köylerniñ birinde yaşağan bir tuvarcı da padişanıñ bu sualini eşite ve kelip öz qorantasına ayta. O tuvarcınıñ on altı-on yedi yaşlarında dülber bir qızı bar eken. Bu qız padişanıñ sualini eşitkeninen, babasına:

– Babam, men bu suallerge cevap bereyim, lâkin siz padişağa barıp aytqanda, padişa “Bunu kimden öğrendiñ?” – dep sorasa, benim aytqanımnı aytmañız, özüm tüşünip taptım, dersiñiz, – dey.

Babası:

– Ya padişa qabul etermi, qızım? – degende, qızı: – Qabul eter, tek siz benim aytqanımnı aytmazsıñız, – dey.

Tuvarcı, qızınıñ aytqanına razı olup:

Aydı, ayt baqayım, – dey.

Qız cevaplarını aytıp başlay:

– Dünyada küçlüden küçlü yeldir, qattıdan qattı atnıñ tuyağıdır, tatlıdan da tatlı tildir.

Babası bularnı öğrenip, padişağa kete. İzin alıp, onıñ uzurına kire de:

– Padişam, emir etseñiz, siziñ suallerinizge cevap berir edim, – dey.

Padişa:

Qana, ayt tuvarçı – dep razılıq emirini bere.

Padişam, dünyada küçlüden küçlü – yeldir, qattıdan qattı – atnıñ tuyağıdır, tatlıdan da tatlı – tildir, – dey.

Padişa bu cevaplarğa qanaatlenip tuvarçıdan:

– Bu cevaplarını saña kim ögretti, sen olarnı qaydan ögrendiñ? – dep soray.

Tuvarcı özü bilgenini, özü tüşünip tapqanını, iç bir kimseniñ ögretmegenini ayta. Amma, padişa, “Eger sen doğrusını aytsañ, saña altın bağışlarım” – dey. Qart, padişanıñ zorlağanına dayanamayıp, işniñ doğrusını aytağa qarar bere.

– Doğrusını aytsam, bunı maña qızım ayttı, – dey.

Padişa tuvarçığa bir torba altın bere de, qızını ketirmesini emir ete. Tuvarcı evine qayıp, qızına padişanıñ emirini bildire. Amma qızı ketmege razı olmay.

Tuvarcı padişağa barıp, qızınıñ kelmek istemegenini ayta. Padişa qızğa vezirini yollay. Onıñ maqsadı şu aqıllı qızını özüne qadın etip almaq eken.

Vezir tuvarçıniñ evine kelgen soñ, qızğa:

– Qızım, padişa seni özüne qadınliqqa almaq istey, sen pek bahtiyar olacaqsıñ, böyle bir bahıt kimniñ eline keçer. Sen padişağa barmaq kereksiñ. Padişağa red etmek olmaz, sen iç bir şeksiz bu işke razı olursıñ, dey.

Qız:

– Yahşı, lâkin benim padişadan isteklerim bar. Eger padişa olarnı yerine ketirse, men oña barmağa razılıq beririm, – dey,

Vezir:

– Ne kibi istekleriñ bar, qızım? – dey.

Qız:

– Padişağa barsañız, aytañız, o maña: on beş bala, yigirmi civan, otuz deli, qırq aqıllı, elli qoyun, altmış tayaq, yetmiş tavuq, seksen sığır, doqsan papiy, yüz yımırta bersin. Mina benim padişadan isteklerim bulardır, – dey.

Vezir:

– Ey qızım, bunı yerine ketirmesi ne ya? – dep, şu yerden çıqıp kete. Padişağa barıp, qızınıñ isteklerini ayta. Padişa istekleriñ manasını añlay. O, tuvarçıniñ qızına açuvlana, vezirge iç bir cevap bermey. Vezir, padişa yanından ayrılgan soñ, padişanıñ emiri olur, – dep beklep tura, amma padişa iç bir cevap bermey. Vezir buña raatsızlanıp, bir daa padişağa bara.

– Padişam, siz bu şeyleriñ çaresini tapmaysıñız mı yoqsa? O, bir qıyın şey degil de, men bunı öz boynuma alayım, – dey.

Padişa buña qarşı:

– Sen asıl da bu laflarıñ manasını añlarsıñ mı? – dep vezirine açuvlana.

Vezir:

– Bu laflarıñ manası öyle ağır degil de, ğaliba, padişam, – dey.

Padişa:

– Sen otur da, diñle, añlarsıñ, – dey,

Vezir oturıp padişanı diñley.

Padişa:

– On beş bala degeni – on beşte bala ediñ demektir. Yigirmi civan degeni – yigirmide civan ediñ; otuz deli degeni – otuzda deliqlanlı ediñ; qırq aqıllı degeni – qırqta aqıl-baliğ oldıñ; elli qoyun degeni – ellide qoydayın yuvaşlandıñ; altmış tayaq degeni – altmışta tayaqni eline aldıñ; yetmiş tavuq degeni – yetmişte tavuq qadar taqatıñ olacaq; seksen sığır degeni – seksende sığır kibi matüvleşeceksıñ; doqsan papiy degeni – doqsanda papiydayın kepek aşaycaqsıñ; yüz yımırta degeni de – yüzge kirgende yımırta kibi tez ğayıp olacaqsıñ demektir. İşte, o, maña kelmek bisinmey – dey.

Padişa bu sözlerni aytqanı kibi bir daa qaşlarını sıta ve vezirine hitap etip:

– K rdi mi bu ne qadar aŐalav, işte, qabaqbaŐ, sen Şimdi bu s zlerni  manasını a ladı mı? Sa a bu s zlerni  manasını  oqtan a lamaq gerek edi. Sen olarnı  manalarını a lap, o qızni  cezasını Őu saat bermek gerek edi ! Men bu s zlerge artıq  ıdap olamayım, bar Őu qızni alıp kel! Men onı  cezasını  z m bereyim, – dep, qızni zornen ketirmekni vezirine emir ete...